МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет економіки і підприємництва

Кафедра підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Допущено до захисту
“_____” _____ 2024 р.
Зав. кафедри, д.е.н., професор
_____ **Соколюк С.Ю.**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
МАГІСТРА

ОЦІНКА ВПЛИВУ ВІЙНИ НА МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Виконала – студентка 2 курсу, групи 21м-з-сз
освітньої програми «Економіка соціального забезпечення»
спеціальності 232Соціальне забезпечення
ГРИГОРАШЕНКО Юлія Русланівна

Науковий керівник – д.е.н., професор
СОКОЛЮК Сергій Юрійович

Умань – 2024

Реферат
на кваліфікаційну роботу магістра студентки факультету економіки і підприємництва УНУС (спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» ОС «магістр») ГРИГОРАШЕНКО Юлії Русланівни на тему: «Оцінка впливу війни на малий та середній бізнес в Україні: проблеми та перспективи»

Актуальність дослідження полягає в нагальній потребі адаптації малого та середнього бізнесу до складних умов, що склалися в результаті введення воєнного стану. Військові конфлікти та воєнні стани накладають значні обмеження на економічну діяльність, породжуючи цілий спектр проблем, що охоплюють логістичні затримки, пошкодження інфраструктури, втрату ринків збуту, нестабільність попиту, а також психологічні та соціальні наслідки для персоналу. У цей критичний малий та середній бізнес зіштовхуються з необхідністю швидкої адаптації до змінених умов, розробки та впровадження нових стратегій ведення бізнесу, що включають пошук альтернативних постачальників, переорієнтацію на внутрішній ринок, використання цифрових технологій для оптимізації процесів та покращення взаємодії з клієнтами.

В даній роботі, яка складається з трьох розділів, використано теоретичний матеріал із сучасних навчальних посібників, наукових статей та інших праць провідних науковців. Загальний об’єм роботи складає 59 сторінок, основний текст розміщений на 52 сторінках. Робота містить 13 рисунків, 6 таблиць, а також 3 додатки. Кількість використаних джерел становить 50 наукових праці та Інтернет-ресрсів.

Мета написання кваліфікаційної роботи магістра – оцінка впливу війни на стан і функціонування малого та середнього бізнесу в Україні, визначення основних проблем, з якими стикається цей сектор, та формування практичних рекомендацій для підтримки й розвитку малого та середнього бізнесу в умовах післявоєнного відновлення економіки.

В першому розділі розглянуто теоретичні основи дослідження малого та середнього бізнесу.

В другому розділі здійснено аналіз впливу війни на малий та середній бізнес в Україні.

В третьому розділі окреслено перспективи розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах післявоєнної відбудови.

Анотація

Кваліфікаційна робота магістра присвячена оцінці впливу війни на стан і функціонування малого та середнього бізнесу в Україні, визначенню основних проблем, з якими стикається цей сектор, та формуванню практичних рекомендацій для підтримки й розвитку малого та середнього бізнесу в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Ключові слова: бізнес, малий та середній бізнес, війна, технології, ефективність.

Summary

The master's thesis is devoted to assessing the impact of the war on the state and functioning of small and medium-sized businesses in Ukraine, identifying the main problems faced by this sector, and formulating practical recommendations for supporting and developing small and medium-sized businesses in the post-war economic recovery.

Keywords: business, small and medium-sized businesses, war, technology, efficiency.

ЗМІСТ

ВСТУП	**……..**	4
РОЗДІЛ 1.	**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ …..……...……**	6
РОЗДІЛ 2.	**АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ ……..……...…**	15
2.1	Основні економічні наслідки війни для економіки України	15
2.2	Зміни в структурі та динаміці розвитку малого та середнього бізнесу під впливом війни …….……...……	23
2.3	Основні проблеми, з якими стикається малий та середній бізнес під час війни: логістика, доступ до ресурсів, фінансування ….	34
РОЗДІЛ 3.	**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ……**	39
ВИСНОВКИ……...		50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..		52
ДОДАТКИ……...		56

ВСТУП

Малий і середній бізнес (МСБ) є основою економічної системи більшості країн світу, відіграючи важливу роль у створенні робочих місць, стимулюванні економічного зростання та забезпеченні соціальної стабільності. В Україні МСБ займає особливе місце, формуючи значну частину валового внутрішнього продукту та забезпечуючи зайнятість мільйонів громадян. Проте війна, що фактично триває в Україні з 2014 року і значно загострилася у 2022 році, створила безпрецедентні виклики для бізнесу, особливо для його малих і середніх сегментів.

Військові дії, руйнування інфраструктури, масове переміщення населення, втрата ринків збуту та зростання економічної нестабільності – усе це суттєво вплинуло на діяльність підприємств МСБ. У цих умовах виникає нагальна потреба у дослідженні впливу війни на МСБ, а також у визначенні проблем і перспектив його подальшого розвитку.

Мета дослідження – оцінити вплив війни на стан і функціонування малого та середнього бізнесу в Україні, визначити основні проблеми, з якими стикається цей сектор, та запропонувати практичні рекомендації для підтримки й розвитку МСБ в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Завдання дослідження:

1. Вивчити теоретичні основи функціонування малого та середнього бізнесу.
2. Дослідити вплив військових дій на діяльність МСБ в Україні.
3. Виявити ключові проблеми, з якими стикається МСБ у період війни.
4. Проаналізувати роль державної підтримки та міжнародних програм у забезпеченні життєздатності МСБ.
5. Запропонувати перспективні напрями розвитку МСБ в умовах післявоєнної відбудови.

Об’єктом дослідження є малий і середній бізнес в Україні.

Предметом дослідження виступає вплив війни на діяльність МСБ, проблеми його функціонування та перспективи розвитку в умовах післявоєнного відновлення.

Методи дослідження: у роботі використовуються методи порівняльного підходу, експертного оцінювання та системного аналізу, що забезпечує комплексне вивчення теми.

Актуальність теми обумовлена важливістю забезпечення стійкості малого та середнього бізнесу в умовах військових викликів, оскільки саме цей сектор має потенціал стати рушієм економічного відновлення України в післявоєнний період.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для формування державної політики підтримки МСБ та розробки програм післявоєнного відновлення економіки України.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Малий і середній бізнес (МСБ) є невід'ємною складовою будь-якої сучасної економіки, відіграючи ключову роль у створенні робочих місць, забезпеченні конкурентного середовища, стимулюванні інновацій та підвищенні загальної економічної стійкості. МСБ включає підприємства, які характеризуються відносно невеликими обсягами діяльності, кількістю працівників і розміром капіталу. В Україні критерії класифікації МСБ визначаються Законом України "Про державну підтримку малого і середнього підприємництва", де враховуються кількість працівників (до 250 осіб) та обсяг річного доходу (до 50 млн євро).

Роль МСБ у економіці:

- Забезпечення зайнятості населення, зокрема у регіонах із низьким рівнем промислового розвитку.
- Підтримка конкурентного середовища через вільний ринок товарів і послуг.
- Стимулювання інноваційних процесів через гнучкість і здатність швидко адаптуватися до змін.

Тривалий період економічної стагнації, коли роки зростання перемежались спадами економічної активності; повільні і далеко не завжди відповідні принципам сходження по «драбині технологічного розвитку» структурні зрушення; нарешті трагічні втрати людського потенціалу та виробничих можливостей внаслідок повномасштабної військової агресії росії – все це робить динамічне зростання обсягів національного виробництва і його соціально-економічної ефективності необхідною умовою виживання українського суспільства. Досягнення таких кардинальних змін в умовах воєнного стану, постійних ворожих ударів по енергетичній та виробничій інфраструктурі неможливо без вагомих структурних зрушень, без прискорення процесів адаптації національної господарської системи до нових ресурсних обмежень,

нових стандартів соціально-економічної ефективності, що дозволять досягти бажаного (необхідного для виживання) рівня стійкості, завдяки мобільності руху ресурсів до осередків їх ефективного використання. Відповідно, теоретичні основи державної політики сприяння соціально-економічному розвитку мають враховувати наявний потенціал окремих секторів економіки щодо розширення внеску у вирішення ключових завдань, компонентів економічного розвитку. А це вимагає досліджень, спрямованих на кількісну оцінку внеску окремих секторів економіки (зокрема малого і середнього бізнесу – МСБ) у прискорення економічного розвитку та прогнозування наслідків структурних зрушень, зокрема перерозподілу людського потенціалу між великими, середніми й малими підприємствами.

Першим критерієм оцінювання внеску МСБ в соціально-економічний розвиток ми обрали його здатність зберігати (за несприятливої макроекономічної кон'юнктури) та забезпечувати розширення (на тлі зростання масштабів національного виробництва) місткості сфери зайнятості національної економіки. Виділення такого окремого критерію може виглядати невиправдано в умовах загрози саме дефіцитності людського ресурсу, очікувань щодо того, що саме нестача чисельності населення буде провідним обмеженням можливостей економічного зростання [16-17]. Проте ми виходимо з того, що не абсолютна чисельність населення буде обмежувати можливості зростання, а саме нестача людей з необхідними професійно-кваліфікаційними та мотиваційними характеристиками. А у здатності певної групи підприємств уникати вагомого скорочення чисельності зайнятих в умовах несприятливої макроекономічної ситуації ми вбачаємо запоруку готовності до участі в формуванні необхідних рис і властивостей людського капіталу, ознаку високої цінності людського потенціалу в системі ресурсного забезпечення виробництва. Відповідно, усвідомлюючи, що важливою є здатність не просто зберегти робочі місця, а досягти їх привабливості для українців, які опинились за межами України, ми все таки тлумачимо позитивні (порівняно меншу амплітуду негативних) коливань чисельності зайнятих по певній групі підприємств як ознаку їх вищої

спроможності сприяти повноті зайнятості – критерій, який трансформується, а не втрачає свою важливість в умовах очікування домінування працедефіцитної кон'юнктури ринку праці. Для кількісної оцінки за цим критерієм використовуються показники абсолютної чисельності зайнятих по підприємствах різних масштабів господарської діяльності та показники питомої ваги чисельності зайнятих кожної групи підприємств у загальній чисельності зайнятих на підприємствах української економіки.

Другий критерій – внесок у створення доданої вартості (факторних доходів), генерованих національним виробництвом. Для характеристики внеску малого і серед нього бізнесу у створення факторних доходів (нової вартості) використовуються показники абсолютних розмірів доданої вартості за витратами виробництва. Зростання питомої ваги підприємств, що належать до певної групи за масштабами господарської діяльності (великих, середніх, малих чи мікропідприємств) тлумачиться як провідна ознака зростання ролі відповідної групи підприємств у національній економіці.

Третій критерій оцінювання внеску малого і середнього бізнесу в соціально-економічний розвиток – внесок у зростання економічної ефективності господарської діяльності. Для кількісної оцінки використовуються абсолютні розміри доданої вартості в розрахунку на одного зайнятого працівника, темпи їх зростання та співвідношення двох згаданих показників між групами підприємств з різними масштабами господарської діяльності.

Четвертий критерій – внесок у забезпечення долучення широких верств населення до розподілу вигід, генерованих у процесі діяльності бізнесу та підвищення значущості людського потенціалу в системі ресурсного забезпечення підприємств. Цю рису ми розглядаємо як необхідну умову стійкості зростання і розвитку, більше того: як необхідну умову перетворення зростання на розвиток, тобто поєднання кількісного розширення з якісними змінами економічної та соціальної ефективності. Для кількісної оцінки використовується частка витрат на оплату праці в складі доданої вартості – зростання такої частки асоціюється з поліпшення внеску певної групи

підприємств у досягнення ширшого залучення населення до розподілу вигід від економічної діяльності підприємств.

Функціонування МСБ залежить від низки факторів, зокрема економічних умов, рівня державної підтримки, доступу до фінансових ресурсів та регуляторного середовища.

Ключові особливості функціонування малого та середнього бізнесу згруповано на рис. 1.1.

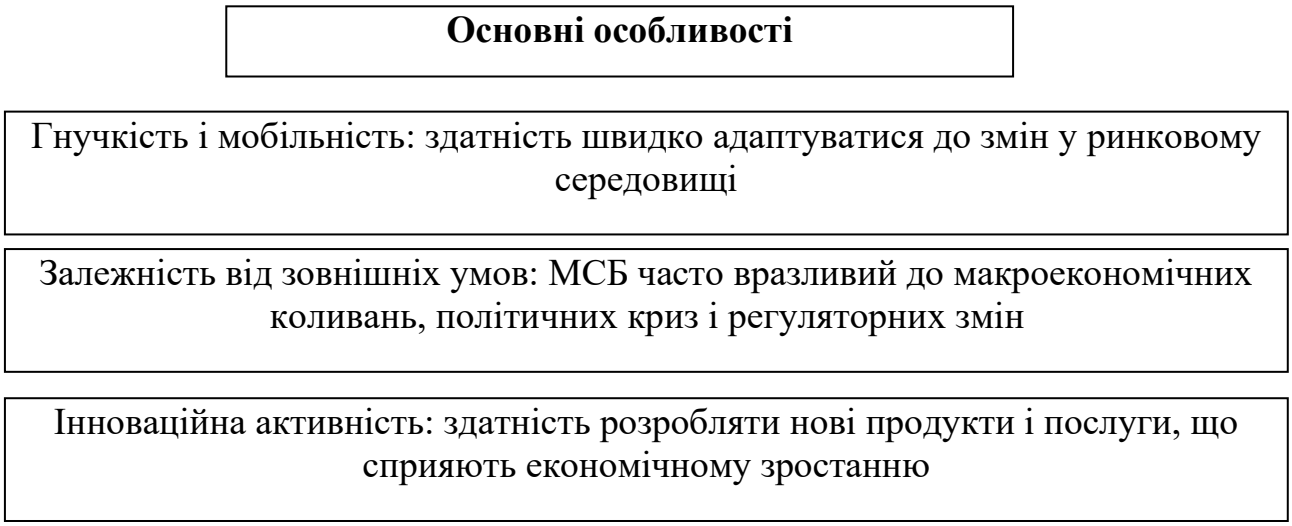

Рис. 1.1. Основні особливості функціонування малого та середнього бізнесу

Важливим значенням для країн з ринковою економікою є саме малий бізнес. Згідно з міжнародним досвідом, важливою умовою розвитку країни є успішна національна економіка, а значить й успішний розвиток малого бізнесу. Погоджуючись з думкою більшості вчених, логічно вважати поняття малий бізнес, як діяльність, створену за власним ризиком, яка не суперечить міжнародним стандартам та мета якої безпосередньо отримання прибутку. Малий бізнес відіграє важливу роль в економіці країни, а саме: забезпечує необхідну мобільність в умовах ринку, створює глибоку спеціалізацію й кооперацію, без яких немислима його висока ефективність; здатний не тільки швидко заповнювати ніші, що утворяться в споживчій сфері, але й порівняно швидко окупатися; здатний створювати атмосферу конкуренції; створює те середовище й дух підприємництва, без яких ринкова економіка неможлива [12-

14]. Цікавим є те що малі підприємства в умовах жорсткої конкуренції за виживання змушені постійно розвиватися та пристосовуватися до сучасних ринкових умов, адже для того, щоб існувати, потрібно отримати засоби для існування, а це означає, що прибуток отримати повинні саме вони. Тому на думку А. Сміта, саме конкуренція є конкретним механізмом, що змушує підприємців йти за вказівками «невидимої руки» [35].

Дослідження МСБ базується на різних теоретичних підходах, які включають сукупність аспектів, які узагальнені та представлені на рис. 1.2.

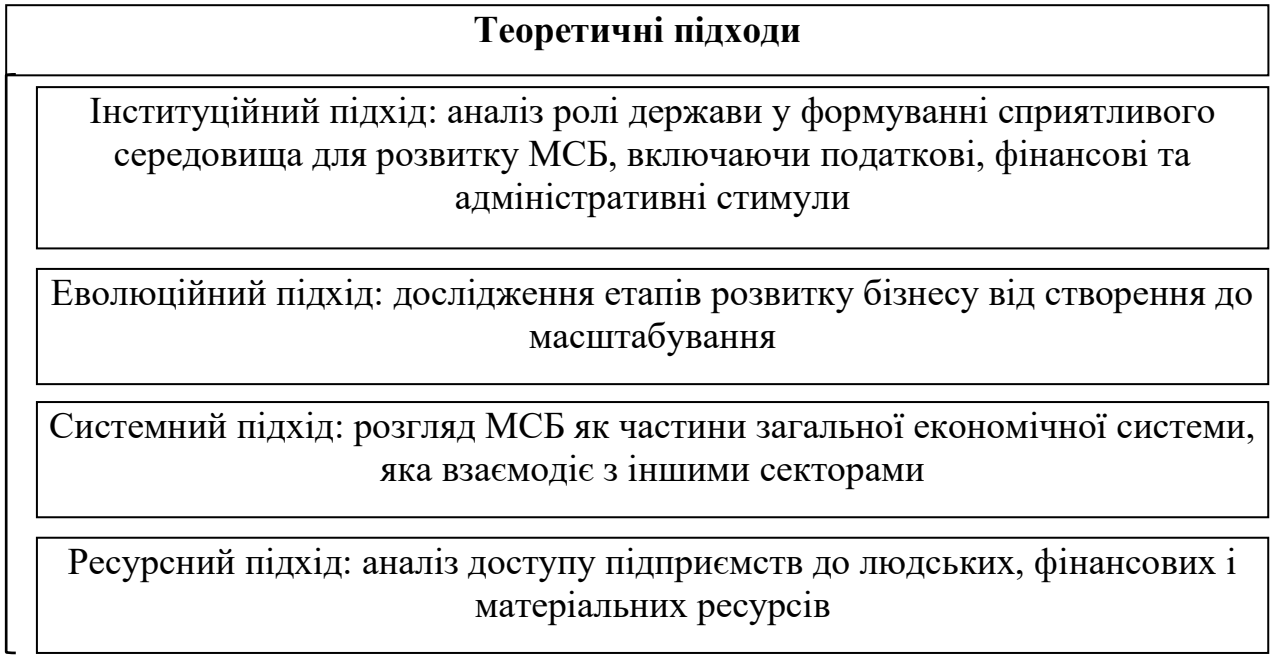

Рис. 1.2. Теоретичні підходи до дослідження малого та середнього бізнесу

Основними макроекономічними факторами, що впливають на розвиток малого бізнесу, є, насамперед, обмежений внутрішній попит та наявність кризи на внутрішньому ринку через брак вільних фінансових ресурсів підприємств, менші реальні доходи населення, низьку інвестиційну активність та брак переливу ресурсів від фінансового до реального сегменту економіки, кредитних обмежень.

Існують чинники, які сприяють поганому розвитку малого бізнесу в Україні, а саме: низький попит на продукцію, нестабільна політична ситуація;

високі податки; складне податкове адміністрування; інфляція і часті зміни у законодавстві, високий регуляторний тиск і корупція; війна на сході країни; низький рівень доступності кредитів. Також є й інші чинники, а саме недостатній фінансовий потенціал залишається великою перешкодою для розширення та покращення діяльності малих підприємств. Проблеми з відсутністю фінансування для малого бізнесу, покращення його діяльності актуальні для підприємств України. Зважаючи на те, що малий бізнес є ризиковим видом діяльності і в більшості випадків не має значного фінансового забезпечення, це створює додаткові стимули для раціонального використання всіх видів ресурсів та вимагає детального аналізу рентабельності проектів, відповідального ставлення до інвестицій [3-4]. Динамічний розвиток малого бізнесу робить вагомий внесок у загальне економічне зростання. Але його діяльність обмежена фінансовими бар'єрами. Основним джерелом інвестицій досі залишаються фінансові ресурси малого бізнесу та сімейні позики. Банківські кредити обмежені у використанні через високі процентні ставки та відсутність банківських гарантій (такі як високоліквідні активи або застави). Вирішення існуючих проблем розвитку малого підприємництва в Україні, створення відповідного середовища потребують докорінної перебудови державної політики щодо сприяння цій сфері економіки. Зокрема, йдеться про створення відповідної правової бази розвитку малого підприємництва, фінансово-кредитну та матеріально-технічну підтримку, науково-методичне, інформаційно-консультативне та кадрове забезпечення малого підприємництва [9-10; 22].

Перевагою малих підприємств є те що вони більш рухливі та гнучкі і тому швидко реагують на зміни, які відбуваються на ринку. Завдяки цьому вони є потужними чинниками для подолання кризових явищ та формуванню і розвитку конкурентних переваг в економіці країни. Малий бізнес є більш мобільним для того щоб впроваджувати прогресивні методи господарювання. Вони з повна поповнюють місцеві та регіональні бюджети, тому що вони зацікавлені в економічному розвитку території, на якій вони знаходяться. Перевагою, також є

те, що відбувається зменшення найбідніших верств населення, тому зменшуються витрати держави на соціальний захист та злочинність. У економіці України є великий потенціал для економічного зростання. Для цього є важливою необхідність тісніше пов’язати ресурси, ризик та ініціативу. Такого зростання можна досягти за допомогою надання більшої свободи підприємцям та надання їм можливості отримувати належну винагороду за свої зусилля. Для кращого розвитку малого бізнесу в Україні необхідно сформувати незалежну законодавчу базу, яка буде сприятлива для розвитку малого бізнесу, стимулювати зовнішньоекономічну діяльність суб’єктів малого та середнього підприємництва, вдосконалювати фінансово-кредитну підтримку, покращувати інформаційне та кадрове забезпечення бізнесу, забезпечувати матеріально-технічні та інноваційні умови розвитку малих підприємств.

На рис. 1.3. відображено сукупність проблем, з якими стикається український МСБ.

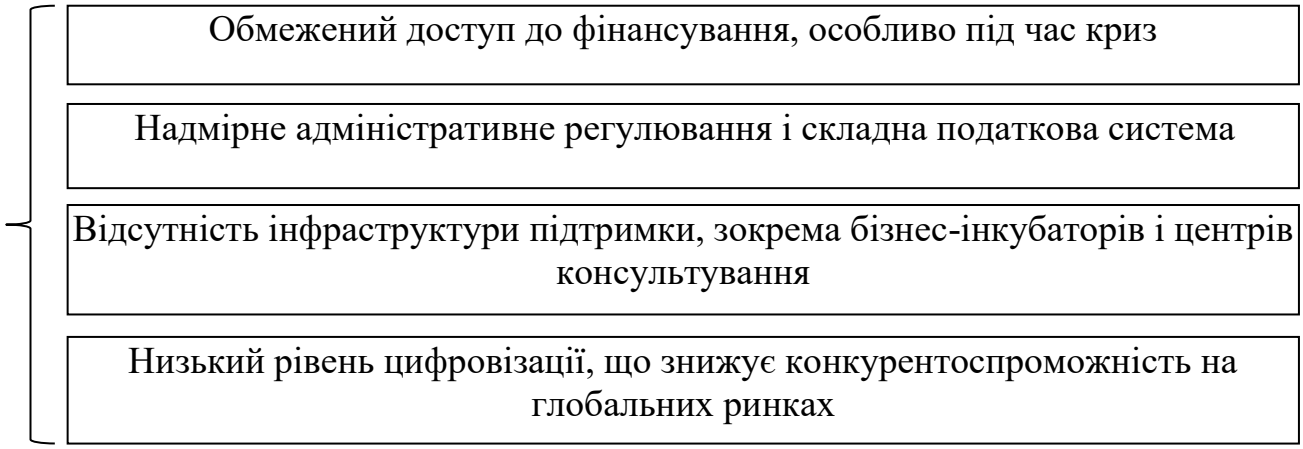

Рис. 1.3. Сукупність проблем, з якими стикається український МСБ

Малий і середній бізнес (МСБ) є важливим елементом економічної системи, що відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання, підвищенні зайнятості, формуванні конкурентоспроможності та підтримці інноваційного розвитку. У теоретичних основах вивчення МСБ акцент зроблено на його специфічних характеристиках, таких як гнучкість, швидкість адаптації

до змін зовнішнього середовища та здатність до інновацій. Ключові теоретичні підходи до дослідження МСБ згруповані та представлені на рис. 1.4.

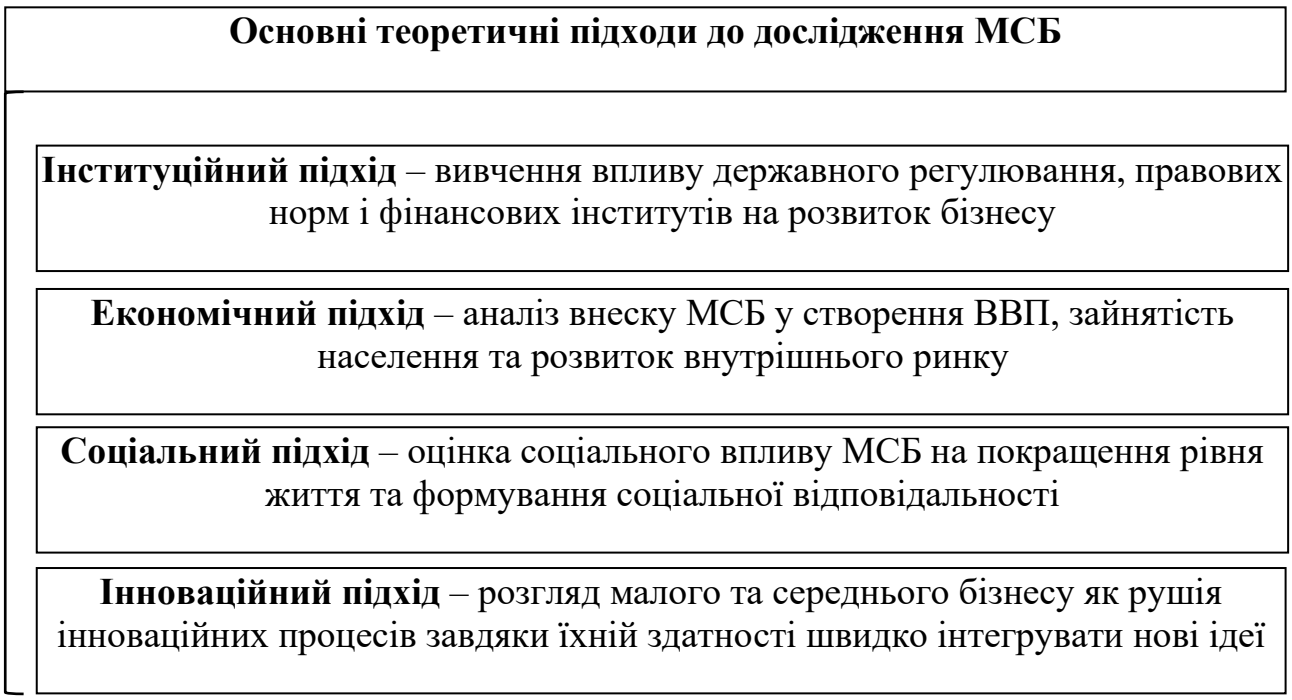

Рис. 1.4. Ключові теоретичні підходи до дослідження МСБ

Таким чином, дослідження МСБ потребує комплексного підходу, що враховує багатовимірний характер його діяльності, взаємодію з зовнішнім середовищем та внутрішні механізми розвитку. Теоретичні основи вивчення цієї сфери служать базою для розробки ефективних стратегій стимулювання, державної підтримки та оптимізації підприємницької діяльності.

Ефективна підтримка МСБ є запорукою економічного розвитку країни. На рис. 1.5 представлені основні напрями державної політики щодо МСБ в цьому контексті.

Малий та середній бізнес (МСБ) є основою економічного розвитку, що забезпечує гнучкість, інноваційність та зайнятість. Теоретичні підходи до його дослідження охоплюють економічний, соціальний та інституційний аспекти, які визначають роль МСБ у створенні ВВП, розвитку конкурентоспроможності та формуванні сприятливого підприємницького середовища.

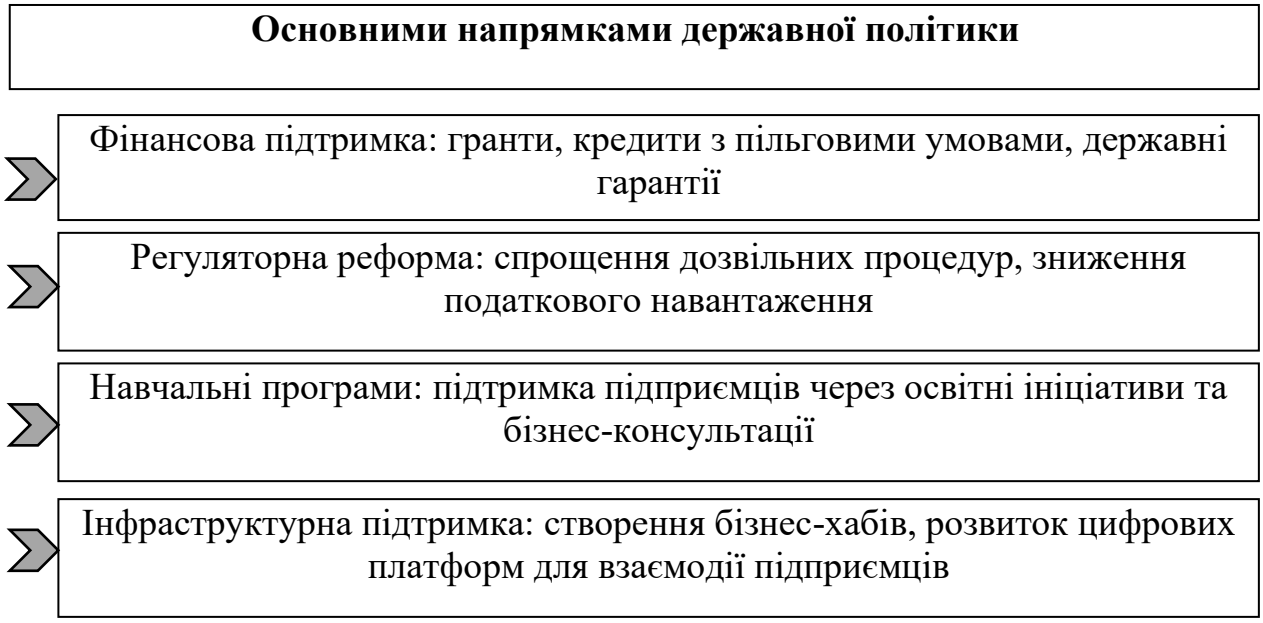

Рис. 1.5. Основні напрями державної політики щодо МСБ

Таким чином, МСБ є важливим чинником розвитку національної економіки, і його підтримка має бути одним із пріоритетів державної політики, особливо в умовах кризових явищ.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ

2.1. Основні економічні наслідки війни для економіки України

Війна на території України спричинила значні потрясіння в економічній системі країни, впливаючи на всі сфери суспільного та економічного життя. Масштабні руйнування інфраструктури, зниження обсягів виробництва, втрата людського капіталу та вимушене переміщення населення створили безпрецедентні виклики для економічного розвитку.

У цих умовах аналіз економічних наслідків війни є важливим для розуміння поточного стану економіки, виявлення основних проблем та визначення шляхів відновлення. Вивчення впливу конфлікту охоплює оцінку втрат у різних секторах економіки, аналіз змін у зовнішньоекономічній діяльності, а також вплив на фінансову систему та соціальну сферу.

Актуальність теми визначається необхідністю розробки ефективних стратегій подолання кризових явищ та забезпечення стійкого економічного зростання в умовах післявоєнного відновлення.

Війна завжди має значний вплив на економіку держави, змінюючи її структуру, динаміку розвитку та основні пріоритети. Війна в Україні, що розпочалася у 2014 році і досягла нової фази з повномасштабним вторгненням у 2022 році, створила безпрецедентні виклики для всіх секторів економіки. Руйнування інфраструктури, втрати промислового потенціалу, блокада торгових шляхів, скорочення робочої сили та вимушена міграція мільйонів громадян – це лише частина наслідків, які поставили економіку України у критичний стан.

Зміни, спричинені війною, торкнулися усіх рівнів економічного життя (рис. 2.1):

Економічні наслідки війни в Україні є масштабними та комплексними. Вони вплинули як на короткостроковий стан економіки, так і на її довгострокові перспективи. Для мінімізації цих наслідків необхідні системні реформи, активна підтримка міжнародних партнерів та впровадження стратегії економічного відновлення, що базується на модернізації та інноваціях.

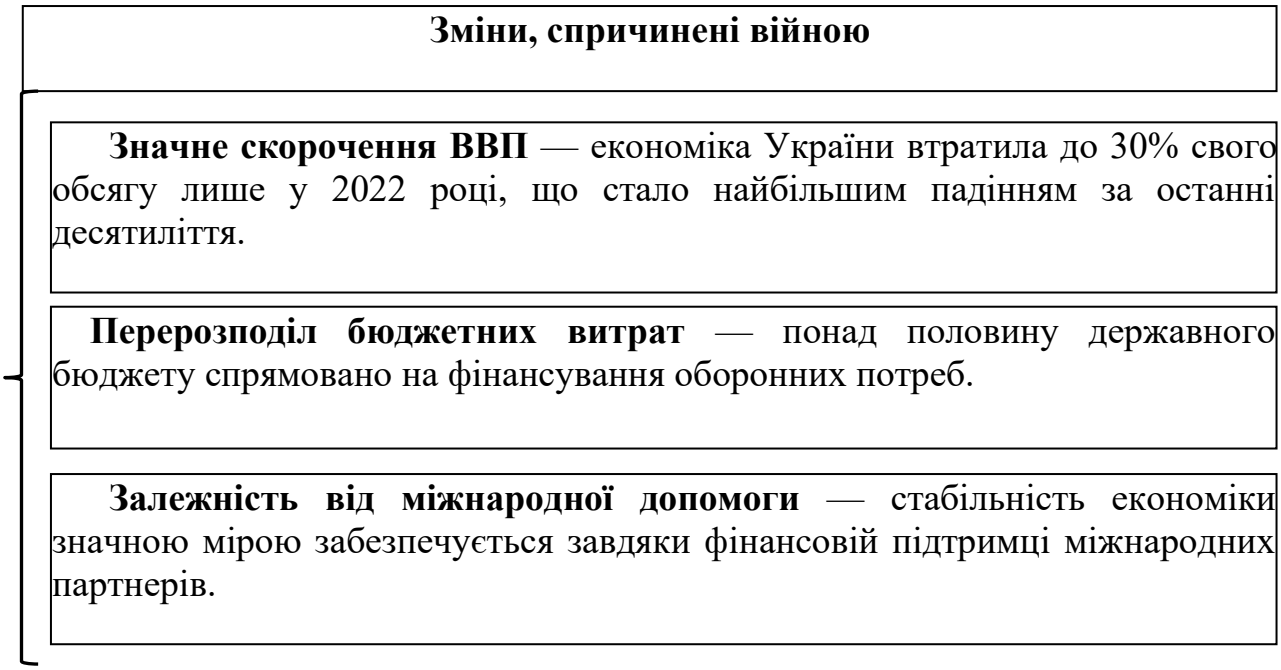

Рис. 2.1. Вплив війни на економіку держави

Актуальність вивчення наслідків війни для економіки України визначається необхідністю розробки ефективних механізмів подолання кризи, відновлення ключових секторів економіки та забезпечення умов для сталого розвитку у післявоєнний період.

Війна в Україні призвела до значних економічних втрат, які вплинули на всі сектори економіки. Ці наслідки мають довготривалий характер і визначатимуть вектор економічного розвитку країни у найближчі десятиліття. Основні аспекти впливу війни на економіку України можна розподілити на такі ключові напрями:

1. *Знищення інфраструктури*

- Руйнування транспортної, енергетичної, житлової та промислової інфраструктури.
- Обмеження логістичних можливостей через блокування портів, пошкодження залізничних шляхів та автомобільних доріг.
- Значні кошти, необхідні для відновлення, які перевищують можливості національного бюджету.

2. *Втрата людського капіталу*

- Загибель та поранення великої кількості працездатного населення.
- Масштабна міграція: виїзд мільйонів громадян за кордон, зокрема жінок та дітей, що спричинило дефіцит робочої сили.
- Психологічні та соціальні наслідки війни, які впливають на продуктивність праці.

3. *Спад виробництва та скорочення ВВП*

- Зупинка роботи багатьох підприємств у зонах бойових дій.
- Падіння обсягів виробництва в ключових галузях, таких як металургія, машинобудування, агросектор.
- Очікуване скорочення ВВП у 2022-2023 роках до 30-40% у порівнянні з довоєнними показниками.

4. *Інфляція та знецінення національної валюти*

- Різке зростання цін на товари першої необхідності, паливо та енергоресурси.
- Тиск на національну валюту через зменшення експортних надходжень та збільшення імпорту.
- Необхідність проведення жорсткої монетарної політики для стабілізації економіки.

5. *Падіння інвестиційної привабливості*

- Зменшення обсягів внутрішніх та зовнішніх інвестицій через високу ризикованість.
- Відтік капіталу та зупинка багатьох проєктів, зокрема іноземних інвесторів.
- Потреба у створенні механізмів гарантій для залучення інвестицій у післявоєнний період.

6. *Зростання державного боргу та бюджетного дефіциту*

- Збільшення державних видатків на оборону, гуманітарну допомогу та соціальні виплати.
- Висока залежність бюджету від міжнародної фінансової підтримки.

- Нагромадження зовнішнього боргу, що створює виклики для довготривалої економічної стабільності.

7. *Зміни в експортно-імпортній політиці*

- Втрата традиційних ринків збуту, особливо країн СНД.
- Зниження обсягів експорту, особливо сільськогосподарської продукції через логістичні проблеми.
- Переналаштування торговельних зв’язків на європейський і світовий ринки.

8. *Посилення соціальної нерівності*

- Зростання рівня бідності через втрату доходів та робочих місць.
- Диспропорція між постраждалими регіонами та відносно безпечними областями.
- Підвищення навантаження на соціальні системи через збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб.

На основі зібраних даних, основні економічні наслідки війни для України за 2019–2023 роки включають такі ключові аспекти:

1. Скорочення ВВП: У 2022 році економіка України скоротилася приблизно на 30%, що є одним із найбільших падінь серед країн світу. Війна призвела до руйнування підприємств, скорочення виробництва та втрати частини внутрішнього і зовнішнього ринків.
2. Збільшення витрат на оборону: Близько половини державного бюджету у 2023 році було спрямовано на оборонні витрати, що склало понад 30% ВВП. Для порівняння, стандарт НАТО в мирний час становить лише 2% ВВП.
3. Залежність від міжнародної допомоги: Для фінансування цивільних видатків і стабілізації бюджету Україна отримувала значну міжнародну фінансову допомогу. У 2024 році ця потреба оцінювалася у $38 млрд.
4. Промисловість і аграрний сектор: Зокрема, металургійна галузь зазнала значних втрат, оскільки ключові підприємства розташовані в регіонах,

постраждалих від бойових дій. Аграрний сектор також стикається з логістичними проблемами, пов'язаними із блокадою портів.

5. Інфраструктурні руйнування: За оцінками, знищено значну частину інфраструктури, що ускладнює транспортування товарів та функціонування логістичних мереж.

На рис. 2.2 представлено зміну ВВП України (2019–2023 рр.) – значне скорочення у 2022 році через війну.

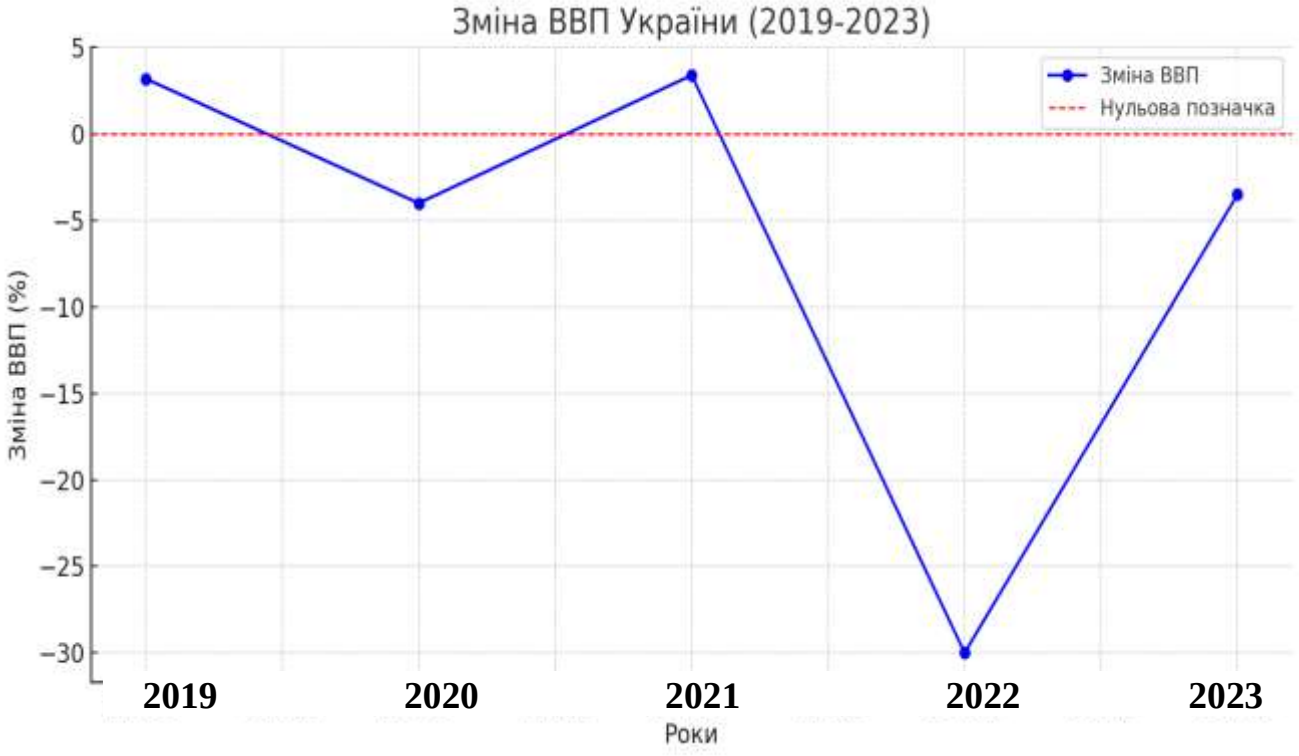

Рис. 2.2. Зміна ВВП України (2019–2023 рр.), %

Валовий внутрішній продукт (ВВП) є ключовим показником, що характеризує економічний розвиток країни. Протягом 2019–2023 років економіка України зазнала значних змін, які були спричинені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Період до 2022 року був позначений повільним, але стабільним зростанням економіки, що базувалося на впровадженні реформ, розширенні міжнародного співробітництва та підтримці з боку міжнародних фінансових організацій.

Однак початок повномасштабної війни у 2022 році докорінно змінив економічну ситуацію. Україна зазнала масштабного падіння ВВП через

руйнування інфраструктури, втрату територій, зменшення промислового виробництва та скорочення експорту. У 2023 році відбулося певне уповільнення економічного спаду, але показники залишаються суттєво нижчими за довоєнний рівень.

Розгляд динаміки ВВП за цей період дозволяє оцінити масштаби економічних втрат, виявити ключові фактори впливу та визначити перспективи відновлення економіки України у майбутньому.

На рис. 2.3 представлено частку витрат на оборону у ВВП України – різке зростання з 2022 року.

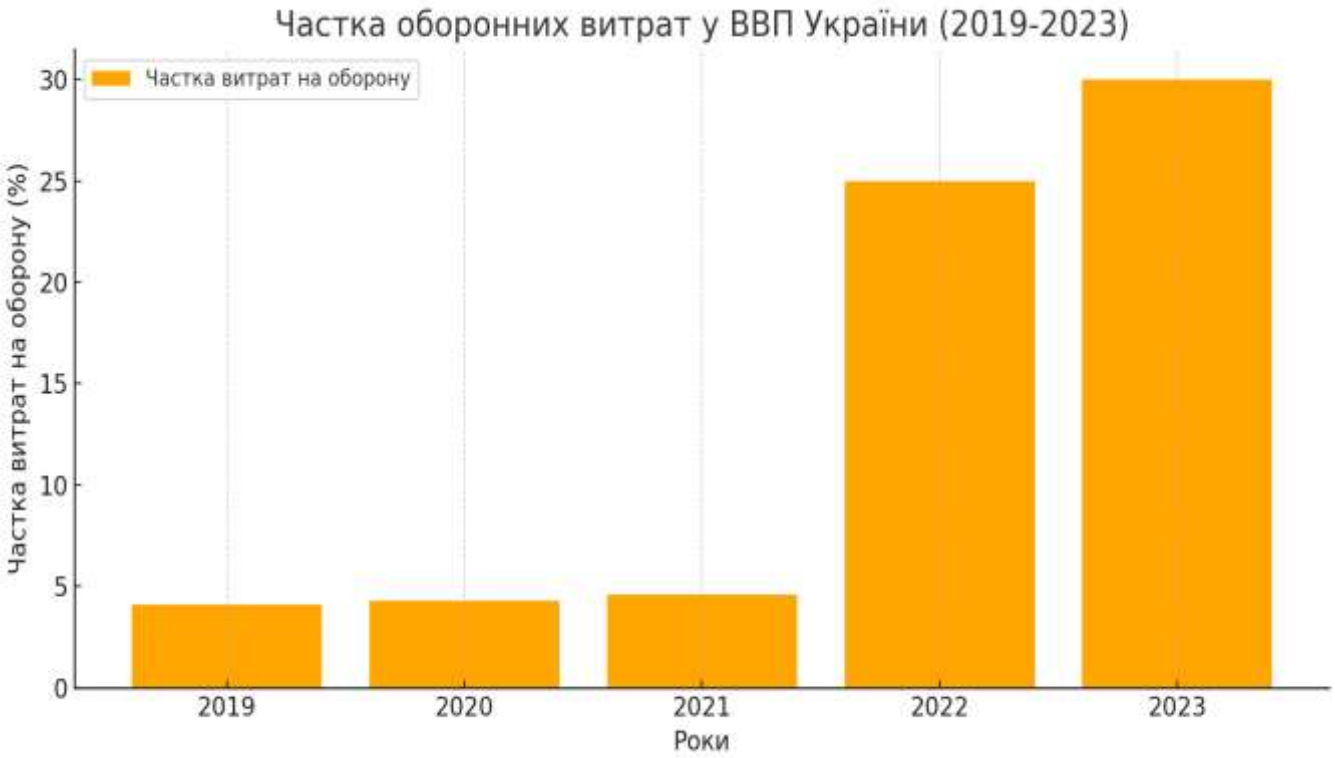

Рис. 2.3. Частка оборонних витрат у ВВП України, 2019-2023 рр, %

Частка оборонних витрат у валовому внутрішньому продукті (ВВП) України є важливим індикатором пріоритетів державної політики, особливо у контексті військової агресії. У період 2019–2021 років оборонні витрати залишалися стабільними, забезпечуючи базові потреби сектору безпеки та оборони в умовах локального конфлікту на сході України. Однак після початку повномасштабної війни у 2022 році ця частка значно зросла, що стало

необхідним для забезпечення національної безпеки та підтримки Збройних Сил України.

Динаміка оборонних витрат у цей період відображає радикальні зміни в економічних і політичних пріоритетах країни. Різке зростання частки оборонних витрат у 2022–2023 роках пов’язане з мобілізацією ресурсів для протистояння агресору, що супроводжувалося суттєвим перерозподілом бюджетних коштів. Попри значне фінансове навантаження, таке зростання стало необхідною умовою для забезпечення обороноздатності України.

Розгляд змін у частці оборонних витрат у ВВП дозволяє оцінити вплив військових потреб на економіку, виявити ключові тенденції у фінансуванні оборонного сектору та визначити виклики для державної політики в умовах тривалої війни.

На рис. 2.4 представлено дані щодо міжнародної фінансової допомоги – суттєве збільшення підтримки з 2022 року.

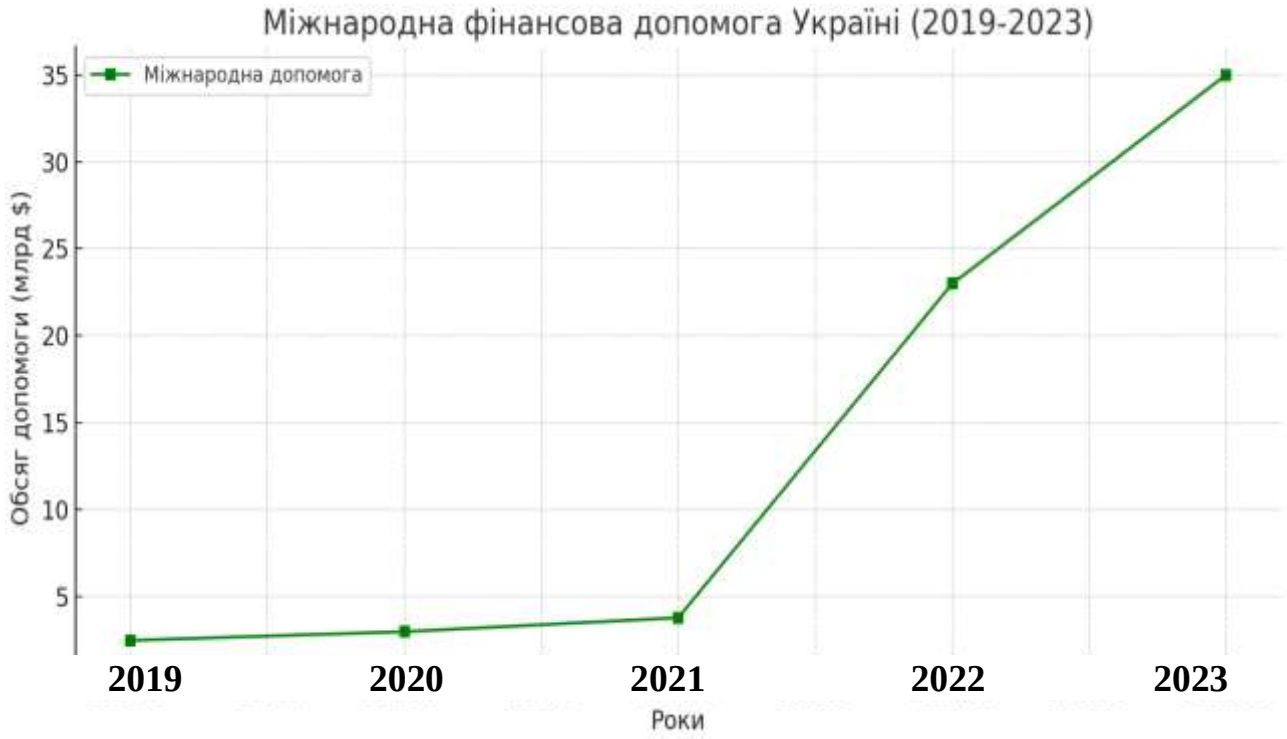

Рис. 2.4. Міжнародна фінансова допомога Україні, 2019-2023 рр., млрд дол. США

Міжнародна фінансова допомога відіграє важливу роль у підтримці економіки України, особливо в умовах кризи, спричиненої війною. У період 2019–2021 років ця допомога переважно спрямовувалася на підтримку структурних реформ, розвиток інфраструктури, стабілізацію макроекономічних показників та боротьбу з наслідками пандемії COVID-19. У цей час Україна співпрацювала з Міжнародним валютним фондом (МВФ), Світовим банком, Європейським Союзом та іншими партнерами, що забезпечувало стабільність економіки та доступ до зовнішнього фінансування.

Після початку повномасштабної війни у 2022 році обсяги міжнародної фінансової допомоги суттєво зросли. Головним завданням стало фінансування гуманітарних програм, підтримка соціальних виплат, забезпечення оборонних потреб та стабілізація державного бюджету в умовах значного скорочення внутрішніх надходжень. Важливу роль відіграли гранти, кредити на пільгових умовах та допомога від окремих країн, міжнародних організацій та приватних донорів.

Динаміка міжнародної допомоги у 2019–2023 роках свідчить про посилення уваги світової спільноти до України. Вона стала інструментом не лише економічної стабілізації, а й підтримки стійкості України в умовах військових викликів. Аналіз цих змін дозволяє оцінити масштаби міжнародної солідарності та її вплив на економічну ситуацію в Україні.

Війна в Україні стала потужним дестабілізаційним фактором для національної економіки, спричинивши масштабні втрати, які торкнулися промисловості, сільського господарства, енергетики, фінансової системи та ринку праці. Руйнування інфраструктури, зменшення інвестиційної активності, скорочення зовнішньоекономічних зв’язків та зростання соціальних витрат значно послабили економічний потенціал країни.

Дослідження основних економічних наслідків війни є важливим кроком для визначення ключових викликів та розробки стратегій відновлення і стабілізації. Оцінка цих наслідків дозволить сформувати комплексні підходи до подолання кризи та відновлення стійкого економічного зростання.

Отже, війна не лише спричинила значні втрати для економіки України, але й підсилила нерівномірність її розвитку, створила нові соціальні та фінансові ризики. Втім, криза також виявила резерви для мобілізації ресурсів, прискорення інституційних реформ та пошуку інноваційних рішень. Ефективне управління післявоєнним відновленням та інтеграція міжнародної допомоги можуть стати основою для побудови нової, стійкої економіки України.

2.2. Зміни в структурі та динаміці розвитку малого та середнього бізнесу під впливом війни

Малий і середній бізнес (МСБ) в Україні традиційно відіграє ключову роль в економіці, забезпечуючи зайнятість значної частини населення та сприяючи регіональному розвитку. Проте війна, що розпочалася у 2014 році і досягла повномасштабного масштабу у 2022 році, спричинила значні зміни в структурі та динаміці розвитку цього сектору.

Військові дії вплинули на економічну діяльність як на мікро-, так і на макрорівнях, що зумовило сукупність наслідків, які представлені на рис. 2.5:

Регіональна дезінтеграція бізнесу – підприємства, розташовані у зоні бойових дій, зазнали руйнувань або були змушені припинити діяльність
Переміщення бізнесу – значна частина підприємств перемістилася із зон конфлікту до більш безпечних регіонів, що призвело до зміни географічного розподілу економічної активності
Адаптація до нових умов – МСБ змушений був швидко реагувати на нові виклики, такі як проблеми з логістикою, втрата ринків збуту та зміна споживчого попиту
Впровадження нових моделей бізнесу – зокрема, перехід до онлайн-формату та розвиток військово-орієнтованих послуг і виробництв

Рис. 2.5. Вплив військових дій на економічну діяльність на мікро- та макрорівнях

Зміни, викликані війною, мають як негативні, так і позитивні аспекти. З одного боку, криза призвела до скорочення кількості підприємств, зменшення обсягів виробництва та втрати робочих місць. З іншого боку, частина бізнесу змогла адаптуватися до нових умов, що стало каталізатором інновацій та структурних змін.

Війна суттєво вплинула на розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні, змінюючи його структуру, динаміку та пріоритети. Цей сектор, який є основою економіки багатьох країн, виявився одним із найбільш вразливих до викликів, пов’язаних із військовими діями, знищенням інфраструктури та економічною нестабільністю.

1. Руйнування інфраструктури та релокація бізнесу

- Багато підприємств, розташованих у зонах активних бойових дій, були зруйновані або припинили свою діяльність.
- Значна частина МСБ була змушена релокуватися в більш безпечні регіони країни, зокрема на захід України. Це потребувало додаткових витрат і адаптації до нових умов.
- У регіонах релокації спостерігається перенасичення певними видами бізнесу, що створює високу конкуренцію.

2. Зміна пріоритетів діяльності

- Під впливом військових потреб багато підприємств переорієнтували свою діяльність. Наприклад, виробники текстилю почали виготовляти військову форму, а підприємства харчової промисловості зосередилися на постачанні продуктів для армії.
- Зростає роль соціально орієнтованих бізнесів, які сприяють підтримці військових, переселенців та постраждалих громад.

3. Скорочення попиту та платоспроможності населення

- Через падіння доходів населення і зростання безробіття знизився попит на багато товарів і послуг, що традиційно забезпечували МСБ.
- Особливо постраждали галузі, орієнтовані на розваги, туризм, ресторанний бізнес і роздрібну торгівлю.

4. Дефіцит фінансових ресурсів

- Багато підприємств стикнулися з браком обігових коштів через скорочення доходів і труднощі з отриманням кредитів.
- Фінансова допомога від держави та міжнародних партнерів стала ключовим фактором підтримки бізнесу, але її обсяги залишаються недостатніми для повного відновлення.

5. Адаптація до нових умов та інновації

- Війна прискорила цифровізацію бізнесу. Онлайн-торгівля, дистанційні послуги та впровадження технологій стали важливими для виживання.
- Активний розвиток отримали бізнеси, пов’язані з кібербезпекою, IT-технологіями та виробництвом дронів.

6. Переналаштування на експорт та нові ринки

- Через втрату традиційних ринків збуту багато підприємств орієнтуються на європейський і міжнародний ринки.
- Впровадження стандартів ЄС і міжнародних практик стало необхідною умовою для адаптації бізнесу до нових викликів.

7. Виклики для жінок і молоді в бізнесі

- Війна спричинила нові труднощі для жіночого підприємництва та бізнесів, заснованих молоддю, через вимушену міграцію та втрату фінансових можливостей.
- Водночас підтримка таких ініціатив на міжнародному рівні сприяє створенню нових проєктів і стартапів.

8. Поява нових галузей і секторів

- Зростання попиту на відновлення зруйнованої інфраструктури та гуманітарну допомогу створило нові можливості для бізнесів, пов’язаних із будівництвом, логістикою та соціальними послугами.
- Активізується сектор «зеленої» енергетики, що відповідає глобальним тенденціям сталого розвитку.

Зміни у структурі та динаміці розвитку МСБ під впливом війни мають як негативні, так і позитивні аспекти. Хоча сектор зазнав значних втрат, його

гнучкість і здатність до адаптації створюють можливості для відновлення та подальшого зростання в післявоєнний період. Важливою є підтримка МСБ на державному та міжнародному рівнях, спрямована на відновлення інфраструктури, доступ до фінансування та відкриття нових ринків.

Оцінка впливу війни на малий та середній бізнес в Україні

Українська економіка залишилася стійкою завдяки спільним зусиллям Уряду та бізнесу, швидкому відновленню зруйнованої та пошкодженої критичної інфраструктури та постійній фінансовій підтримці міжнародних партнерів.

Мікро-, малі та середні підприємства (МСБ) є основою економіки України, вони становлять 99,98 % всіх суб'єктів господарювання в Україні, забезпечують 74 відсотки всіх робочих місць і створюють 64 % вартості.

Незважаючи на руйнівний вплив війни, МСБ продемонстрували виняткову стійкість. Незабаром після шоку від російського вторгнення бізнес почав адаптуватися до нової економічної ситуації.

З початку повномасштабного вторгнення 64 % МСБ тимчасово призупинили або згорнули свою діяльність. Однак переважна більшість відновили свою діяльність. В жовтні 2023 року лише 9,6 % компаній, які призупинили свою діяльність, мали ризик повністю припинити роботу.

МСБ демонструють обережний погляд на економічну перспективу країни, пояснюючи це непередбачуваною ситуацією в країні, недостатнім попитом і нестачею робочої сили. Більшість компаній, які вже оптимізували свій штат, не мають наміру надалі його скорочувати, вбачаючи в кадровому ресурсі передумову для поступового відновлення економіки у 2024 році.

Більшість компаній мають значні невикористані потужності, 50 % відсотків.

Незважаючи на триваючу війну, підприємства успішно адаптувалися до ситуації та зберегли фінансову стабільність. Хоча компанії потребують додаткового фінансування, вони обережно підходять до залучення нових інвестицій через непередбачуваність розвитку подальших подій.

Безпекова ситуація визнана основним фактором, що впливає на рішення про релокацію. Власники та керівники бізнесу очікують швидкого повернення в полишені регіони після закінчення війни.

Існують значні регіональні відмінності у впливі війни на МСБ.

Підприємства східних і південних регіонів України зазнали збитків приблизно в 1,5 рази більше, ніж на заході країни.

Незважаючи на це, бізнес на сході України висловив оптимізм і позитивні очікування щодо своїх перспектив відновлення у 2024 році.

Більшість компаній орієнтовані на внутрішній ринок, з обмеженою присутністю на зовнішніх ринках. Найбільше у зовнішньоекономічній діяльності задіяні підприємства будівельної та торгової сфер.

Більшість компаній повідомили про збитки до 100 тис. доларів США. Масштаб фінансових втрат був різним у різних секторах, причому найбільше постраждав сектор будівництва, а найменше – сільське господарство, телекомунікації, маркетинг, консалтингові та дизайнерські послуги.

Підприємства, очолювані жінками, продемонстрували такий самий рівень стійкості, як і ті, які очолювали чоловіки. Підприємиці, як правило, більше зосереджуються на місцевих ринках, у той час як підприємці більш схильні керувати бізнесом регіонального рівня або національного рівня. Чоловіки схильні демонструвати дещо більший оптимізм щодо економічних перспектив України у 2024 році.

Уряд надає значну підтримку МСБ через державні кредитні ініціативи, програми працевлаштування, зниження податків, гранти на відкриття нового бізнесу та фінансову допомогу для переміщених компаній. Приблизно чверть компаній скористалися державною чи міжнародною допомогою для стимулювання своєї ділової активності, половина з цих компаній вважають цю підтримку необхідною для свого існування. Підприємства вважають ці програми ефективними та поділяють спільну думку щодо їх підтримки та розширення.

Хоча більшість компаній очікує зниження кількості замовлень, існує обережний оптимізм та прогноз стабілізації ринку. Компанії планують зберегти

наявний персонал, визнаючи кваліфіковану робочу силу основою для відновлення та зростання в майбутньому.

Підприємства відзначили нестачу робочої сили, зростання зарплат на ринку та загальні економічні перспективи України як помітні ризики для свого відновлення.

Бізнес визначив такі пріоритети, пов'язані з державною політикою та бізнес-екосистемою: вдосконалення нормативно-правової бази, розширення доступу до фінансів і ринків, гармонізація законодавства та стандартів з Європейським Союзом (ЄС), усунення першопричин низького економічного розвитку та сприяння підприємництву.

Незважаючи на безпрецедентні втрати та виклики через війну, Україні вдалося зберегти відносну макроекономічну та цінову стабільність і подолати значні труднощі у виробництві та негативні наслідки відтоку та переміщення робочої сили.

Згідно з попередніми даними Міністерства економіки України, загальне зростання ВВП у 2023 році оцінюється приблизно у 5 %, що є суттєвим покращенням, порівняно зі зниженням на 28,8 % у 2022 році.

Кілька факторів, таких як покращення в енергетичному секторі та зовнішня фінансова допомога від міжнародних партнерів, сприяють відновленню ВВП.

Найшвидші темпи відновлення спостерігаються у таких секторах:

✓ Будівництво – значне фінансування, спрямоване на відновлення критично важливої інфраструктури, пошкодженої військовими діями, підвищило інвестиційний попит і уможливило комплексну реконструкцію. Згідно з даними Держстату, будівельний сектор зазнав помітного зростання, збільшившись на 20,9 відсотка за перші дев'ять місяців 2023 року порівняно з аналогічним періодом 2022 року.

✓ Внутрішня торгівля - демонструє зростання споживчого попиту та пропозиції товарів. Оборот у роздрібній торгівлі зріс на 11,6 %.

✓ Сільське господарство – сприятливі погодні умови сприяли збільшенню врожайності та площі збирання майже всіх культур. Крім того, частковому

відновленню обсягів експорту в цьому секторі сприяло відкриття торгових шляхів для українського зерна та сільськогосподарської продукції. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, урожай зернових станом на 11 січня 2024 року на 15% перевищив показник відповідного періоду 2023 року, а урожайність – на 18,2%.

✓ Переробна промисловість – відновлення галузі пояснюється зростанням попиту на інженерні та будівельні матеріали. Також відбулося зростання сировинної бази сільського господарства, зокрема виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, а також попиту з боку суміжних видів діяльності. Загалом промислове виробництво зросло на 2,4 %, а в переробній промисловості – на 8 %. У переробній промисловості найвищі темпи зростання спостерігалися у продукції машинобудування (15,3 %); виробництві меблів, інших виробів (15,2 %); гумово-пластмасових та інші неметалевих мінеральних виробів(16,4 %); харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (11,6 %) та хімічної продукції (12,2 %).

Незважаючи на виняткову економічну стійкість, українська економіка долає значні виклики. За попередніми даними Національного банку України (НБУ), Мінекономіки підрахувало, що вартість експорту товарів у січні – листопаді 2023 року скоротилася на 16,8 % порівняно з аналогічним періодом 2022 року. Вартість експортованих товарів і послуг за цей період знизилася на 12,4 %. Однак імпорт товарів зріс на 15,5 % з січня по листопад 2023 року порівняно з тим самим періодом 2022 року. Загальний імпорт товарів і послуг зріс на 8,3 %.

Відбулося зміщення тенденції імпорту послуг. Після незначного зростання на 0,9 % в січні-серпні 2023 року, у вересні-листопаді 2023 року спостерігався помітний спад, показник був на 6,1 % нижче, ніж за той самий період 2022 року. Це зниження можна пояснити скороченням імпорту туристичних послуг на 7,3 %.

Враховуючи масштаби вимушеного переміщення в країні, у січні – листопаді 2023 року туристичні послуги становили 70,6 % всього імпорту

послуг, що опосередковано свідчить про поступове повернення українців додому.

Вимушене переміщення залишається серйозною проблемою, оскільки мільйони українців зараз проживають за кордоном. За даними ООН, станом на кінець 2023 року в усьому світі налічувалося 6 млн 343 тис. українських біженців, більшість з них, 5 млн 939 тис., проживають у Європі.

Міжнародні партнери України відіграли значну роль у наданні іноземної допомоги для стабілізації економіки під час війни.

Міністерство фінансів України підрахувало, що у 2023 році до Державного бюджету України надійшло близько 42,5 млрд доларів міжнародної фінансової допомоги, а всього з початку війни до 1 січня 2024 року – близько 75 млрд доларів. Фінансування пріоритетних бюджетних потреб країни, зокрема соціальних видатків, відіграли важливу роль у збереженні фінансової стабільності держави.

Міжнародна допомога частково стабілізувала макроекономічну ситуацію в країні та сприяла переходу до відновлення. Згідно з оцінками НБУ у 2024 році (як показано в Таблиці 1), прогнозується зростання економіки на 3,6 відсотка, що супроводжуватиметься помірною інфляцією у 9,8 %. Проте буде суттєвий дефіцит платіжного балансу через значні військові витрати, що чинить тиск на обмінний курс валюти.

Дещо більш песимістичними є оцінки та прогнози Міжнародного валютного фонду (МВФ) (Табл. 2). Ці прогнози можуть не повністю враховувати адаптивність і гнучкість українського бізнесу. Одна з цілей цього дослідження полягає в тому, щоб отримати додаткові відомості від керівників МСБ щодо бізнес-перспектив, які могли б покращити параметри для оцінок.

Українські МСБ продемонстрували надзвичайну стійкість:

майже 91 % підприємств відновили свою діяльність з початку війни.

- Найбільшими перешкодами для зростання МСБ є непередбачувана ситуація в країні, зниження попиту на продукти та послуги, а також брак робочої сили.

- Людський капітал вважається головним чинником майбутнього зростання в країні.
- Підприємці демонструють стриманий оптимізм щодо економічних перспектив України.

Таблиця 2.1

Макроекономічні тенденції за даними НБУ

Індикатор	2019	2021	2023
ВВП, млрд грн	5,191	6,625	7,730
Зростання реального ВВП, %	-29,1	4,9	3,6
Валові резерви НБУ, млрд дол	28,5	41,8	44,7
Зростання середньої номінальної заробітної плати, %	6	17,7	15,8
Експорт товарів, млрд дол	40,9	33	35
Експорт товарів і послуг, % ВВП	35,9	29,6	26,4
Імпорт товарів, млрд дол	-55,6	-59	-63
Імпорт товарів і послуг % ВВП	52	51	44,8
Міжнародні резерви, млрд дол	28,5	41,8	44,7

Українські ММСП зазнали значного впливу через повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022 року.

Таблиця 2.2

Макроекономічні тенденції, дані МВФ

МВФ	2019	2021	2023
Реальний ВВП	-29,1	2	3,2
Споживчі ціни	20,2	17,7	13
Баланс поточного рахунку	5	-5,7	-7,2
Рівень безробіття	24,5	19,4	10,6

Втрата величезної території, евакуація громадян, втрата окремих підприємств, розрив економічних зв'язків і торгова блокада з боку Росії та Білорусі призвели до 29-відсоткового падіння ВВП України за перший рік війни.

Таблиця 2.3

Кількість зареєстрованих юридичних осіб за регіонами України

(без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополь)

Назва території	Загальна кількість юридичних осіб станом на 1 жовтня 2022 року	Загальна кількість юридичних осіб станом на 1 жовтня 2023 року	Зміна %
Україна	**1,458,248**	**1,488,098**	**2,0**
Вінниця	34,864	35,718	2.4
Волинь	24,181	25,023	3.5
Дніпропетровська	107,843	110,474	2.4
Донецьк	92,651	92,056	-0.6
Житомир	33,180	33,767	1.8
Закарпаття	25,674	26,555	3.4
Запоріжжя	50,953	51,411	0.9
Івано-Франківськ	30,915	31,606	2.2
Київ	76,964	79,120	2.8
Кіровоград	26,293	26,676	1.5
Луганська	41,246	41,020	-0.5
Львів	79,747	82,390	3.3
Миколаїв	51,376	51,890	1.0
Одеса	91,022	93,087	2.3
Полтава	35,548	36,093	1.5
Рівненська	24,949	25,674	2.9
Суми	25,426	25,667	0.9
Тернопіль	23,571	24,176	2.6
Харків	87,285	88,810	1.7
Херсон	29,328	29,338	0.0
Хмельницький	31,641	32,182	1.7
Черкаси	30,599	31,004	1.3
Чернівці	17,013	17,547	3.1
Чернігів	23,521	23,693	0.7
місто Київ	362,458	373,121	2.9

Таким чином, 31,7 % підприємств повністю або майже повністю припинили свою діяльність, а решта компаній, що працювали, зазнали падіння обороту на 31,2 % порівняно з 2021 роком.

Кількість фізичних осіб-підприємців суттєво зросла: з 1 409 430 фізичних осіб-підприємців, зареєстрованих на 1 жовтня 2022 року, до 1 549 858 через рік, що становить 10-відсоткове зростання (Табл. 2. 4).

Таблиця 2.4

Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за регіонами України

(без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополь)

Регіон	Станом на 1 жовтня 2022 року	Станом на 1 жовтня 2023 року	Зміна %
Україна	**1,409,430**	**1,549,858**	**10,0**
Вінниця	47,664	54,802	15,0
Волинь	30,365	35,124	15,7
Дніпропетровська	107,708	122,432	13,7
Донецьк	68,870	67,429	-2,1
Житомир	35,331	40,520	14,7
Закарпаття	35,388	38,507	8,8
Запоріжжя	48,249	49,079	1,7
Івано-Франківськ	41,511	47,218	13,7
Київ	84,229	97,161	15,4
Кіровоград	25,203	28,703	13,9
Луганська	38,834	37,199	-4,2
Львів	99,483	113,289	13,9
Миколаїв	35,333	38,363	8,6
Одеса	94,086	102,257	8,7
Полтава	43,380	49,496	14,1
Рівненська	32,609	37,300	14,4
Суми	28,798	31,880	10,7
Тернопіль	30,032	33,373	11,1
Харків	117,712	122,391	4,0
Херсон	26,697	24,937	-6,6
Хмельницький	43,993	49,827	13,3
Черкаси	38,273	43,020	12,4
Чернівці	32,297	35,605	10,2
Чернігів	28,064	31,646	12,8
місто Київ	195,321	218,300	11,8

Війна значно трансформувала структуру та динаміку розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні. Попри руйнівний вплив, зокрема втрату підприємств, скорочення ринків збуту та фінансові труднощі, багато підприємців продемонстрували здатність до адаптації, переміщення бізнесів у безпечніші регіони та освоєння нових сфер діяльності.

Основними змінами стали посилення орієнтації на внутрішній ринок, перехід до цифрових бізнес-моделей та активізація соціального підприємництва. Водночас відновлення та подальший розвиток МСБ залежить від державної підтримки, доступу до фінансових ресурсів, спрощення регуляторних процедур і стимулювання інновацій.

Таким чином, війна стала каталізатором змін, що формують нові підходи до розвитку МСБ, роблячи його більш гнучким та готовим до роботи в умовах невизначеності. Ці процеси створюють основу для подальшої модернізації економіки України.

2.3. Основні проблеми, з якими стикається малий та середній бізнес під час війни: логістика, доступ до ресурсів, фінансування

Підприємництво відіграє суспільно важливу роль в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. Підприємницькі структури створюють найбільшу частку доданої вартості, задовольняють попит на переважну більшість товарів і послуг, а також створюють найбільшу кількість робочих місць для громадян [11], які є джерелом доходу для значної частини населення.

Завдяки їх діяльності зменшується рівень безробіття, поліпшується рівень життя людей, а також знижується соціальна напруга. Малі та середні підприємства часто виступають рушійною силою інновацій, впроваджуючи нові технології та розробляючи унікальні продукти та послуги. Вони також сприяють розвитку місцевих громад, підтримуючи локальні ініціативи та залучаючи місцеві ресурси. Таким чином, малі та середні підприємства є ключовими

елементами для сталого економічного та соціального розвитку країни. Проте, повномасштабна війна спричинила значні обмеження, а в деяких випадках майже повністю паралізувала діяльність підприємств стратегічних галузей економіки. У цій ситуації активізація суб'єктів малого та середнього підприємництва, навіть в умовах передислокації, дозволила підтримувати національну економіку та забезпечувати населення робочими місцями тільки на перших етапах.

Останні два з половиною роки виявилися надзвичайно складними, як для української держави в цілому, так і для суб'єктів підприємництва зокрема. З'явилися нові проблеми й загрози, викликані затяжними бойовими діями та активною мобілізацію висококваліфікованого персоналу на потреби армії, підняттям податків, перебоями з електропостачанням, значним зниженням купівельної спроможності та кількості клієнтів, перешкодами в експорті продукції, коливанням валютного курсу та інше. Тому дослідження сучасних викликів для функціонування вітчизняного підприємництва та виявлення тенденцій і перспектив для його розвитку в умовах війни і повоєнного відновлення відповідає потребам сьогодення актуалізує дослідження.

Малий і середній бізнес (МСБ) є найбільш вразливим сегментом економіки під час кризових ситуацій, зокрема під час війни. Воєнні дії в Україні, які розпочалися у 2022 році, поставили підприємців перед численними викликами, які значно ускладнюють їхню діяльність і виживання. Найгостріші проблеми пов'язані з порушенням логістики, обмеженим доступом до ресурсів та недостатнім фінансуванням згруповано на (рис. 2.6).

Усі ці проблеми не лише послаблюють стійкість підприємств, але й створюють бар'єри для відновлення економіки в цілому. Проте, попри всі труднощі, частина бізнесів змогла адаптуватися, що свідчить про високий потенціал до трансформацій та інновацій навіть у складних умовах.

Війна значно ускладнила діяльність малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні. Підприємці стикаються з численними проблемами, які впливають на їх

здатність функціонувати, забезпечувати робочі місця та брати участь у відновленні економіки.

Проблеми логістики: Війна призвела до руйнування транспортної інфраструктури, блокування ключових маршрутів та втрати доступу до портів, що ускладнило перевезення товарів і забезпечення стабільного постачання сировини. Це вплинуло не лише на внутрішній ринок, а й на експортну діяльність МСБ.

Обмежений доступ до ресурсів: МСБ зазнає труднощів у забезпеченні матеріальних, енергетичних та людських ресурсів. Підприємства, розташовані у зонах бойових дій, часто втрачають доступ до складів, виробничих потужностей та кваліфікованих кадрів. Додатково, нестабільність ринку спричинила зростання цін на сировину і паливо.

Фінансові труднощі: Через скорочення обсягів виробництва та збуту підприємства стикаються з проблемами ліквідності. Обмежений доступ до кредитних ресурсів, високі відсоткові ставки та недостатня державна підтримка ускладнюють відновлення і розвиток бізнесу.

Рис. 2.6. Проблеми пов’язані з порушенням логістики, обмеженим доступом до ресурсів та недостатнім фінансуванням

Серед ключових викликів можна виділити:

1. Логістика

- Порушення транспортних шляхів: Багато ключових логістичних маршрутів зруйновані або знаходяться в зонах бойових дій, що ускладнює доставку товарів та сировини.
- Блокада портів: Особливо постраждав експорт сільськогосподарської продукції та інших товарів через обмеження доступу до портів Чорного моря.
- Підвищення вартості логістики: Військові дії призвели до зростання витрат на транспортування через збільшення ризиків, витрат на паливо та подовження маршрутів.
- Переривчастість поставок: Часті зміни у безпековій ситуації ускладнюють планування перевезень та постачання.

2. Доступ до ресурсів

- Дефіцит сировини: Руйнування промислових підприємств і обмеження логістики призвели до нестачі сировини для багатьох виробничих бізнесів.
- Втрата постачальників: Через зупинку роботи багатьох компаній в зоні бойових дій підприємства стикаються з труднощами в пошуку нових постачальників.
- Енергетичні обмеження: Зруйнована енергетична інфраструктура спричинила перебої в електропостачанні, що ускладнює роботу бізнесів.
- Кадровий дефіцит: Війна викликала значну міграцію населення, що зумовило нестачу кваліфікованих працівників у багатьох регіонах.

3. Фінансування

- Обмежений доступ до кредитів: Банки посилили вимоги до кредитування через зростання ризиків неповернення коштів. Малий бізнес часто не має достатньо застави для отримання позик.
- Скорочення доходів: Зменшення попиту на продукцію та послуги в умовах економічної нестабільності обмежує можливості бізнесу самостійно фінансувати свої операції.
- Зростання витрат: Інфляція та підвищення цін на енергоресурси, сировину та логістичні послуги збільшують фінансове навантаження на підприємства.
- Недостатня державна підтримка: Хоча уряд і міжнародні партнери пропонують гранти та пільгові кредити, їхній обсяг часто є недостатнім для задоволення потреб усіх підприємців.

Отже, логістичні проблеми, дефіцит ресурсів і фінансові труднощі є ключовими викликами, які перешкоджають нормальній роботі МСБ під час війни. Для подолання цих проблем необхідна комплексна підтримка держави, включаючи покращення логістичної інфраструктури, надання доступу до кредитів на вигідних умовах, фінансування грантових програм, а також створення умов для релокації бізнесів і забезпечення їх ресурсами. Міжнародна допомога також

може стати вагомим інструментом для стабілізації діяльності цього сектора економіки.

Війна суттєво ускладнила діяльність малого та середнього бізнесу (МСБ), створивши численні виклики, серед яких найгострішими є проблеми з логістикою, доступом до ресурсів та фінансуванням. Руйнація інфраструктури, блокування транспортних маршрутів та окупація територій обмежили можливості доставки товарів та сировини. Недостатність ресурсів, зокрема енергетичних і матеріальних, змусила підприємців шукати нові, часто дорожчі джерела постачання.

Фінансові труднощі, зумовлені скороченням доходів, втратою ринків збуту та обмеженим доступом до кредитів, стали додатковою перепоною для стійкого функціонування бізнесу. Попри ці труднощі, багато підприємств демонструють гнучкість і готовність адаптуватися до нових умов.

Для подолання цих проблем необхідна комплексна підтримка, включаючи державні програми допомоги, міжнародні гранти та ініціативи, спрямовані на спрощення доступу до фінансових ресурсів і відновлення логістичних ланцюгів. Ефективна співпраця між бізнесом, урядом і міжнародними партнерами стане ключем до збереження та відновлення МСБ як основи економіки України.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Малий і середній бізнес (МСБ) відіграє ключову роль у процесі відновлення економіки, забезпечуючи створення нових робочих місць, сприяючи регіональному розвитку та формуванню стабільного бізнес-середовища. У контексті післявоєнної відбудови України цей сектор має стати рушієм відновлення інфраструктури, інтеграції внутрішньо переміщених осіб в економіку та запровадження інноваційних підходів до ведення підприємницької діяльності.

Війна створила серйозні виклики для МСБ, проте одночасно відкрила нові можливості для трансформації. Зруйновані виробничі потужності та логістичні шляхи створюють попит на відновлювальні проєкти, а також стимулюють впровадження сучасних технологій та перехід до екологічно сталого виробництва. Розширення співпраці з міжнародними партнерами та інтеграція до європейського ринку створюють умови для підвищення конкурентоспроможності українського бізнесу. Основні напрями розвитку МСБ у післявоєнний період згруповано та відображено на рис. 3.1.

Розбудова інфраструктури: участь у відновленні зруйнованих об'єктів та розвитку транспортних і логістичних мереж.

Доступ до міжнародних ринків: інтеграція в глобальні ланцюги постачання через підтримку експорту та залучення іноземних інвестицій.

Інноваційний розвиток: впровадження цифрових технологій, автоматизації виробництва та екологічно чистих рішень.

Підтримка регіонального розвитку: стимулювання економічної активності у постраждалих від війни регіонах.

Рис. 3.1. Основні напрями розвитку МСБ у післявоєнний період

Реалізація цих напрямів потребує комплексного підходу, зокрема державної підтримки, міжнародного співробітництва та активної участі підприємців.

Вплив широкомасштабного вторгнення на український бізнес поглибив і загострив існуючи проблеми, а також створив низку безпрецедентних викликів: руйнування інфраструктури (мостів, доріг, складів, виробничих потужностей та інших об'єктів критичної інфраструктури), що ускладнює логістику бізнесу та розриває ланцюги постачань; мільйони українців були змушені покинути свої домівки та шукати прихистку в більш безпечних регіонах країни або за кордоном, що призвело до дефіциту робочої сили в деяких галузях, а також до зростання соціальних та економічних проблем; значне скорочення споживчого та інвестиційного попиту, що негативно вплинуло на доходи та рентабельність багатьох підприємств; перебої в постачанні, руйнування виробничих потужностей та інфляційний тиск призвели до значного зростання цін на товари та послуги, що негативно впливає на бюджети підприємств та домогосподарств; ускладнення доступу до кредитів та інвестицій для багатьох українських підприємств, що обмежує їхні можливості для відновлення та розвитку; деякі галузі та підприємства втрачають свою актуальність, тоді як інші, навпаки, стають більш затребуваними.

Все це потребує від бізнесу швидкої адаптації та переорієнтації. За результатами проведеного опитування керівників промислових підприємств у 2023 року виявлені сучасні виклики та перешкоди зростанню виробництва: несприятлива політична ситуація (зазначили 51% респондентів), низький попит (39%), несприятливий регуляторний клімат (32%), високий регуляторний тиск (20%), часті зміни в економічному законодавстві (13%), корупція (7%), проблеми ліквідності (27%), надмірне оподаткування (21%), недостатньо сировини (18%), високий конкурентний тиск (15%), доступність кредитів (13%), недостатньо кваліфікованих працівників (12%), високі ставки кредитів (9%), брак виробничих потужностей (9%), проблеми з енергопостачанням (4%), застарілі технології (3%) [10].

За результатами дослідження НБУ, яке розраховується щомісяця, окрім вимушеної перерви в березні-травні 2022 року, індекс очікуваної ділової активності (англ. *the Business Activity Expectations Index*; скорочено – *BAEI*) у травні 2024 року становив 48,0 проти 52,3 у квітні. Зміни ділових очікувань є важливим суб'єктивним індикатором стану економіки, що свідчить про поступове відновлення активності або, навпаки, погіршення ситуації (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Індекс очікуваних змін ділової активності

Враховуючи поточну ситуацію, стає надзвичайно актуальною вивчення та переосмислення історичного досвіду країн, які пережили війну та збройні конфлікти на своїй території, а також відбудову та реінтеграцію після них. Цей досвід може дати нам цінні знання щодо захисту національних інтересів та реалізації пріоритетів у залученні та використанні зовнішньої допомоги. Аналіз міжнародного історичного досвіду може стати ключовим фактором успішного повоєнного відновлення України.

Зокрема, важливо вивчити:

– чинники успіху реконструкції економіки Німеччини після Другої світової війни (масштабна допомоги США «План Маршалла», соціальна консолідації, реформа валюти, мудра економічна політика, інвестиціям в освіту та науку, активній інтеграції до європейської економіки, прагненням до єднання та працелюбність німецького народу);

– позитивний досвід Держави Ізраїль щодо інноваційно-технологічної трансформації експорту (синергія таких факторів, як культура інновацій, державна підтримка, розвинений людський капітал, експортна орієнтація, спеціалізація на високотехнологічних галузях та тісна співпраця з наукою);

– Італійське економічне диво (державні інвестиції в інфраструктуру, освіту та науку, що створило сприятливе середовище для розвитку бізнесу; мудрі реформи спрямовані на стимулювання вільного ринку, конкуренції та приватизації, стали рушієм економічного зростання; підтримка малого та середнього бізнесу, як основи динамічного розвитку економіки; індустріалізація північних регіонів, що стало локомотивом зростання всієї країни; – міграція робочої сили з південних аграрних регіонів до промислових північних; активна інтеграція в світову економіку, нарощування експорту та імпорту для стимулювання конкурентоспроможності та диверсифікації).

– роль науки в повоєнній відбудові Норвегії (людський капітал – це найцінніший ресурс, тому було зроблено значні інвестиції в освіту та науку, що призвело до зростання кількості науковців, інженерів та інших кваліфікованих кадрів; уряд стимулював співпрацю між дослідницькими інститутами та приватним сектором, що призвело до розробки нових технологій та продуктів, які стимулювали економічне зростання; зосередилися на розвитку інноваційних галузей, таких як нафтогазова промисловість, суднобудування та риболовля, що дозволило країні стати лідером у цих сферах та отримати значні доходи; розумне використання своїх багатих природних ресурсів);

– повоєнний досвід Франції щодо регуляторних механізмів розвитку високотехнологічних галузей виробництва (розробка стратегічних планів розвитку пріоритетних галузей, таких як авіакосмічна, ядерна та електронна

промисловість; співпраця Уряду з приватним сектором, надаючи фінансову підтримку, податкові пільги та доступ до науково-дослідницьких ресурсів; створення державних підприємств, які відігравали ключову роль у розробках та виробництві продукції; інвестиції у наукові дослідження та розробки, створюючи науково-дослідницькі інститути та університети; використання різних регуляторних механізмів, такі як антимонопольні закони та стандарти, для стимулювання конкуренції та захисту національних інтересів);

– інструменти фінансування повоєнної відбудови Хорватії (значна фінансову допомогу від міжнародних організацій на відновлення інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу та соціальні програми;

приватизація державних підприємств, що дозволило залучити приватні інвестиції та стимулювати економічне зростання; внутрішні запозичення через випуск державні облігації, щоб залучити кошти від вітчизняних інвесторів; інвестиційний клімат для залучення прямих іноземних інвестицій, що стало важливим джерелом фінансування економічного зростання; економічні та політичні реформи, спрямовані на створення ринкової економіки та покращення інвестиційного клімату).

Як показує досвід повоєнної відбудови Європи ключовою умовою «економічного дива» в Німеччині, Італії та Франції стала синергія трьох факторів: внутрішньої соціальної консолідації, мобілізації економічних ресурсів країн та зовнішньої підтримки за «планом Маршалла». Вивчення та впровадження кращих світових практик повоєнної відбудови може суттєво пришвидшити та покращити процес відновлення України.

Як показує досвід повоєнної відбудови Європи ключовою умовою «економічного дива» в Німеччині, Італії та Франції стала синергія трьох факторів: внутрішньої соціальної консолідації, мобілізації економічних ресурсів країн та зовнішньої підтримки за «планом Маршалла». Вивчення та впровадження кращих світових практик повоєнної відбудови може суттєво пришвидшити та покращити процес відновлення України. З огляду на історичний досвід розвитку України та світову практику стає очевидним, що

впровадження державної політики повоєнного відновлення є не лише виправданим, але й вкрай необхідним кроком для подолання наслідків війни та побудови стійкого майбутнього. Незважаючи на значні труднощі, український бізнес продемонстрував стійкість та адаптивність до нових умов. Багато підприємств знайшли способи відновити роботу, перепрофілюватися та навіть розширити свою діяльність в умовах війни. Підтримка з боку держави та міжнародних партнерів відіграє важливу роль у допомозі українському бізнесу подолати ці виклики та відновити економіку країни. Проте, більшість вжитих наразі антикризових заходів мають тимчасовий характер, спрямований на швидке виведення підприємств з шокового стану та відновлення їхньої роботи. Ці заходи, такі як фінансова підтримка, податкові пільги та спрощення регулювання, дають змогу негайно подолати гострі прояви кризи, а для стійкого довгострокового зростання та стійкості бізнесу, необхідні більш комплексні стратегічні заходи (табл. 3.1). З огляду на широкомасштабну агресію РФ та інші виклики глобального середовища варто додати, ще декілька заходів розвитку вітчизняного підприємництва, які стануть актуальними в післявоєнний період для відновлення і стимулювання економічного зростання України (табл. 3.2).

Як зазначає Бондарчук А.В. «перспективи повоєнної відбудови і розвитку підприємництва й нашої держави повинні формуватися на засадничих принципах «нової економічної політики», до яких віднесено: «революцію в головах», визнання необхідності повної системної трансформації архітектоніки політичної, технологічної, економічної, соціальної, культурологічної структури України на засадах постмодернізму і революцій 4.0, 5.0; визначенні перспективної конструктивної стратегічної парадигми орієнтації бізнесу, владних структур усіх рівнів, праці на випереджальний розвиток» [17].

З огляду на історичний досвід розвитку України та світову практику стає очевидним, що впровадження державної політики повоєнного відновлення є не лише виправданим, але й вкрай необхідним кроком для подолання наслідків війни та побудови стійкого майбутнього.

Таблиця 3.1

Антикризові заходи підтримки вітчизняного підприємництва в умовах війни

Антикризовий захід	Очікуваний результат
Генерування, продукування та впровадження соціальних інновацій для економічного відновлення регіонів через цілеспрямовану релокацію людського капіталу, включаючи інтелектуальний [1-2; 23]	Дозволить значно підвищити продуктивність прифронтових регіонів шляхом переміщення їхніх ресурсів у тилові регіони, малі міста та регіони сусідніх країн – членів НАТО. Це сприятиме залученню технологічних інвестицій та імпорту сучасних технологій у виробництво товарів воєнного призначення та подвійного використання. Очікувані результати включають зміцнення економічного потенціалу відсталих регіонів, підвищення рівня зайнятості, створення нових робочих місць та розвиток інноваційної інфраструктури. Такий підхід сприятиме стійкому економічному зростанню, забезпеченню безпеки та інтеграції України у міжнародні технологічні та економічні процеси, зміцнюючи її позиції на глобальному ринку.
Розвиток технологій подвійного призначення та орієнтація на експортну модель зростання економіки [5-6]	Технології подвійного призначення дозволять використовувати інноваційні рішення як у військовій, так і в цивільній сферах, що підвищить ефективність виробництва та сприятиме розвитку нових секторів економіки. Це також стимулюватиме залучення іноземних інвестицій, створення нових робочих місць та підвищення рівня технологічної оснащеності вітчизняних підприємств.
Вдосконалення системи державної підтримки вітчизняного підприємництва й адаптувати її до європейських стандартів [1; 3; 28]	Створення більш прозорого та ефективного бізнес-клімату, що сприятиме залученню інвестицій та стимулюватиме економічне зростання. Це дозволить українським підприємствам легше інтегруватися у європейські ринки, підвищити їхню конкурентоспроможність та відповідати міжнародним стандартам якості. Очікувані результати включають збільшення експорту, розширення можливостей для інноваційного розвитку, зростання зайнятості та покращення соціально-економічного добробуту населення. Крім того, це сприятиме зміцненню міжнародних економічних зв'язків та покращенню репутації України як надійного економічного партнера.
Подальша діджиталізація суспільства і бізнесу, де головним ресурсом виступають не люди, а сучасні високі технології [1; 8-9]	Впровадження передових технологій автоматизації, штучного інтелекту та Інтернету речей дозволить скоротити витрати, прискорити бізнес-процеси і підвищити точність та якість продукції та послуг. Це також сприятиме розвитку нових галузей, створенню інноваційних продуктів і послуг, що відкриє нові ринки та можливості для підприємств. Очікувані результати включають зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності на глобальному рівні, збільшення експортного потенціалу та покращення якості життя населення завдяки доступу до нових технологічних рішень. Крім того, діджиталізація сприятиме більшій прозорості та ефективності управління, як у приватному секторі, так і на державному рівні.

Досягнення стійкого економічного зростання та підвищення рівня життя, що вимірюється ВВП на душу населення, під час повоєнного відновлення

неможливе без суттєвої трансформації економіки у більш складну та диверсифіковану структуру.

Таблиця 3. 2

Заходи розвитку вітчизняного підприємництва для повоєнного відновлення

Заходи розвитку	**Очікуваний результат**
Поєднання розвитку народного підприємництва з формуванням державних і приватних корпорацій, здатних витримувати глобальну конкуренцію на світових ринках [5]	Така синергія сприятиме створенню нових робочих місць, збільшенню обсягів виробництва та експорту, а також залученню іноземних інвестицій. Народне підприємництво забезпечить інноваційність та адаптивність економіки, тоді як державні і приватні корпорації надаватимуть масштаб і стабільність, необхідні для конкуренції на глобальному рівні. В результаті, це сприятиме збалансованому економічному розвитку, підвищенню життєвого рівня населення та зміцненню позицій країни на міжнародній арені.
Формування пакета інвестиційних проєктів, що можуть бути реалізовані із залученням коштів іноземних інвесторів у постраждалих регіонах, які відповідатимуть європейській промисловій політиці [1; 3; 6]	Підвищення енергоефективності та впровадження принципів сталого розвитку, що сприятиме зниженню виробничих витрат і підвищенню конкурентоспроможності місцевих підприємств. Реалізація підходів циркулярної економіки та ресурсоефективного і чистого виробництва забезпечить зменшення екологічного впливу, оптимізацію використання ресурсів і створення нових робочих місць у зелених секторах економіки. Залучення іноземних інвестицій дозволить відновити інфраструктуру, підвищити рівень технологічної оснащеності виробництв і сприяти інтеграції України у глобальні економічні процеси, що в кінцевому результаті підвищить добробут населення та зміцнить економічну стійкість країни.
Розбудова промисловості з урахуванням принципів «зеленої» економіки, що передбачає відновлення зруйнованих підприємств з вищими рівнями продуктивності праці, енергоефективності й кліматичної нейтральності [5; 7-8]	Очікувані результати включають зменшення негативного впливу на довкілля, скорочення викидів парникових газів та підвищення ефективності використання ресурсів. Впровадження сучасних екологічних технологій та енергоефективних рішень сприятиме зниженню виробничих витрат та підвищенню якості продукції, що, в свою чергу, збільшить обсяги виробництва та експортний потенціал. Це також сприятиме створенню нових робочих місць у галузях, пов'язаних з «зеленою» економікою, та покращенню здоров'я населення завдяки зниженню рівня забруднення. У результаті, країна зможе зміцнити свою міжнародну позицію та відповідати вимогам глобальних екологічних стандартів.
Розвиток мережі спеціальних економічних зон і технопарків, малого і середнього бізнесу (стартапів) [1; 7; 28]	Зростання інвестиційної привабливості країни, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, створення нових робочих місць та збільшення обсягів виробництва високотехнологічної продукції. Спеціальні економічні зони і технопарки стануть центрами інновацій, де підприємства зможуть співпрацювати, обмінюватися знаннями та отримувати доступ до сучасних технологій і інфраструктури. Підтримка стартапів сприятиме розвитку нових бізнес-ідей, що підвищить конкурентоспроможність економіки а глобальному рівні.

Процес трансформації потребує часу, значних зусиль та системних реформ. Проте, як показує досвід багатьох країн, успішне перетворення економіки на більш складну структуру веде до стійкого зростання добробуту та підвищення рівня життя населення, навіть в умовах війни. Комплексні та постійні стратегічні заходи з розвитку вітчизняного підприємництва мають бути сфокусовані на підтримці інноваційної діяльності та впровадження нових технологій, стимулюванні конкуренції та виходу на нові ринки, диверсифікація економіки та зменшення залежності від окремих секторів, створення сучасної та ефективної інфраструктури, підвищення кваліфікації та освіти робочої сили, створення сприятливого бізнес-клімату та забезпечення стабільності, передбачуваності й верховенства права. Тільки комплексний підхід, який поєднує в собі як тимчасові антикризові заходи, так і довгострокові стратегічні рішення, зможе гарантувати стійке відновлення та стійкість економіки в майбутньому.

Підсумовуючи, варто додати ще декілька принципів розвитку повоєнного вітчизняного підприємництва:

– перехід від базових галузей до високотехнологічних (економіка має еволюціонувати від сировинного та базового виробництва до галузей з високою доданою вартістю, таких як машинобудування, електроніка, інформаційні технології та наукомісткі послуги);

– розвиток інновацій (створення сприятливого середовища для наукових досліджень та розробок, а також впровадження інновацій у виробництво, є ключовим фактором підвищення продуктивності та конкурентоспроможності);

– підвищення кваліфікації робочої сили (зростання складності економіки потребує більш кваліфікованих кадрів, інвестиції в освіту та підготовку кадрів є ключовими для забезпечення економіки необхідними знаннями та навичками);

– розширення експорту (зорієнтованість на експорт стимулює модернізацію виробництва, впровадження нових технологій та підвищення відповідності міжнародним стандартам);

– залучення інвестицій (створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення як вітчизняних, так і іноземних інвестицій є важливим фактором розвитку складної економіки).

Перспективи розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні в умовах післявоєнної відбудови є ключовими для забезпечення стійкого економічного зростання та соціальної стабільності. Попри значні втрати, викликані війною, МСБ має великий потенціал стати рушієм економічного відновлення країни завдяки своїй гнучкості, адаптивності та інноваційним можливостям.

1. *Розвиток у нових умовах*

   Відбудова економіки створює попит на підприємства в секторах будівництва, логістики, енергетики та інформаційних технологій. МСБ може відіграти важливу роль у задоволенні цих потреб через створення робочих місць, локалізацію виробництва та надання послуг на місцевому рівні.

2. *Державна підтримка та реформи*

   Для успішного розвитку бізнесу необхідно впровадження ефективних механізмів державної підтримки. Це включає спрощення регуляторних процедур, надання податкових пільг, створення спеціальних програм кредитування та субсидій для підприємців, які постраждали від війни.

3. *Міжнародна допомога та інвестиції*

   Міжнародні партнери можуть виступати джерелом фінансової, технічної та консультаційної підтримки. Створення сприятливого інвестиційного клімату, захист прав інвесторів та впровадження прозорих правил гри сприятимуть залученню іноземних інвестицій.

4. *Інновації та цифровізація*

   МСБ матиме великі перспективи в галузі цифровізації та розвитку інновацій. Впровадження новітніх технологій, автоматизація процесів і розвиток електронної комерції дозволять підвищити ефективність бізнесу та вийти на нові ринки.

5. *Фокус на соціальне підприємництво*

   В умовах післявоєнного відновлення соціальне підприємництво, яке спрямоване на вирішення соціальних і екологічних проблем, стане одним із ключових напрямів розвитку. Підприємства, які створюють робочі місця для ветеранів, переселенців та інших вразливих груп, матимуть додаткові можливості для зростання.

6. *Регіональний розвиток та децентралізація*

   Переміщення підприємств у відносно безпечні регіони стимулюватиме розвиток регіональних економік. Це підвищить роль місцевих громад у створенні сприятливих умов для бізнесу.

Таким чином, розвиток МСБ у післявоєнний період стане важливим елементом економічної стратегії України. При наявності ефективної державної політики, підтримки міжнародних партнерів та активності самих підприємців цей сектор здатен забезпечити довгостроковий розвиток і модернізацію економіки країни.

Післявоєнна відбудова відкриває унікальні можливості для розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні. Попри виклики, спричинені війною, цей сектор має потенціал стати основою для відновлення економіки, забезпечення зайнятості та створення інноваційних рішень.

Реалізація перспектив МСБ залежатиме від низки факторів: активної державної підтримки, залучення міжнародних інвестицій, розвитку цифрової інфраструктури та впровадження реформ, спрямованих на покращення бізнес-середовища. Особливо важливо забезпечити прозорі умови для підприємництва, спростити доступ до фінансування та підтримати інноваційні ініціативи.

Таким чином, МСБ не лише адаптується до нових реалій, але й стає ключовим драйвером економічного зростання та модернізації України в умовах післявоєнного відновлення. Створення сприятливих умов для його розвитку сприятиме не лише економічній, а й соціальній стабільності в країні.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі вдалося досягти мети, яка полягала в оцінці впливу війни на стан і функціонування малого та середнього бізнесу в Україні, визначенню основних проблем, з якими стикається цей сектор, та формуванню практичних рекомендацій для підтримки й розвитку малого та середнього бізнесу в умовах післявоєнного відновлення економіки.

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Теоретичні основи дослідження малого та середнього бізнесу (МСБ) базуються на розумінні його важливої ролі в економічному розвитку, підвищенні зайнятості та формуванні конкурентоспроможності. Особливостями цього сектора є гнучкість, швидка адаптація до змін, інноваційний потенціал та значний внесок у регіональний розвиток.

Основними підходами до вивчення МСБ є інституційний (аналіз впливу державного регулювання), економічний (оцінка внеску в економіку), соціальний (вплив на рівень життя) та інноваційний (здатність генерувати нові рішення). Комплексне дослідження цих аспектів дозволяє створити ефективні стратегії підтримки та стимулювання розвитку МСБ як важливого компонента економічної системи.

2. Війна в Україні суттєво вплинула на малий та середній бізнес (МСБ), створивши безпрецедентні виклики, такі як руйнація інфраструктури, втрата ринків збуту, логістичні труднощі та обмежений доступ до фінансів. Попри це, багато підприємців демонструють високу адаптивність, переміщуючи бізнеси до безпечніших регіонів, змінюючи профіль діяльності та впроваджуючи інноваційні рішення.

Серед основних наслідків війни – скорочення обсягів виробництва, зростання витрат і соціальних зобов’язань бізнесу, але водночас спостерігається зростання ролі цифровізації та соціального підприємництва. Ці зміни створюють можливості для подальшого відновлення, якщо будуть забезпечені підтримка з боку держави, міжнародна допомога та доступ до фінансових ресурсів.

Аналіз свідчить, що МСБ може стати важливим елементом післявоєнного відновлення, сприяючи економічній стабілізації та розвитку України.

3. Післявоєнна відбудова України створює унікальні можливості для розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ), який може стати ключовим драйвером економічного зростання. Водночас існують як перспективи, так і виклики, які потребують активної участі держави, бізнесу та міжнародних партнерів.

Таким чином, МСБ в Україні має значний потенціал стати локомотивом післявоєнного економічного відновлення. Для цього необхідна чітка державна політика, міжнародна підтримка та адаптація бізнесу до нових умов.

4.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адонін С.В., Лиса О.В. Державне кредитування в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. Одеса, 2021. № 2/5. Т. 19. С. 81 – 85.

2. Артус М.М., Хижа Н.М. Бюджетна система України : навч. посіб. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2018. 220 с.

3. Барановський О.І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Економіка*. Ужгород, 2021. № 1 (47). Т.1. С. 327 – 337.

4. Бец О. Еволюція наукових концепцій державного кредиту і державного боргу. *Ринок цінних паперів України*. 2023. № 9- 10. С. 39 – 45.

5. Білявська А. Ю. Досвід зарубіжних країн ведення малого бізнесу**.** *Фінанси облік та аудит*. 2019. Вип. 2 (32). С.48-58.

6. Білявська А. Ю. Європейський досвід функціонування ринку державних цінних паперів в умовах посткризової економіки**.** *Ринок цінних паперів України*. 2019. Вип. 5-6. С. 13-17

7. Білявська А. Ю. Малий бізнес в Україні. *Фінанси, облік і аудит*. Київ : КНЕУ, 2019. Вип. 2. С. 33–43.

8. Білявська А. Ю. Основні напрями розвитку великого та малого бізнесу. *Проблеми системного підходу в економіці.*2021. Вип. 3(2). С. 113-117.

9. Білявська А. Ю. Особливості державних запозичень на сучасних фінансових ринках. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2021. Вип. 4 (21). С. 446-451.

10. Білявська А. Ю. Теоретичні аспекти державних запозичень у контексті фінансової стабільності України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2022. Вип. 6 (23). URL :

11. Білявська А.Ю. Сучасна політика державних запозичень в країнах Євросоюзу. *Фінансові механізми забезпечення розвитку економіки України в сучасних умовах*: зб. тез Всеукр.наук.-практ. конф. Київ : Аграр Медіа Груп, 2022. С. 16-18.

12. Білявська А.Ю. Особливості загальноекономічних передумов сучасних внутрішніх державних запозичень. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Т. 2. Вип.13. С. 178-184.

13. Білявська А.Ю. Оцінка перспектив та ефективності ринку державних внутрішніх запозичень. *Інфраструктура ринку.* 2022. Вип. 24. С. 334- 338.

14. Білявська А.Ю. Сучасний ринок внутрішніх довгострокових державних запозичень в країнах Європи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2022. Вип. 28 (2). С. 42- 45.

15. Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності. *Економіка України.* 2019. № 2. С. 4-17.

16. Бойко С.В. Казначейські зобов'язання держави: історичний досвід та сучасна практика. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2019. № 1(11). С. 159 – 165.

17. Бондарчук А.В. Державні цінні папери як інструмент боргової політики: міжнародний досвід. *Стратегічні пріоритети.* 2018. №4 (29). С. 22 – 28.

18. Борисюк О. Шляхи оптимізації державного боргу в сучасних умовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Економіка*. 2020. № 1. С. 39–43.

19. Борисюк О. В. Напрямки управління державного боргу України в сучасних умовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Економіка*. 2023. Вип. 21. С. 121-125.

20. Браткова І. М. Фінансові інструменти внутрішніх державних запозичень в Україні : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / М-во освіти і науки України, Держ. навч.-наук. установа «Акад. фінанс. упр.». Київ, 2022. 245 с.

21. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17. (дата звернення: 17.06.2022).

22. Василик О.Д., Павлюк К.В. Бюджетна система України: підручник. Київ : Центр навч. літератури, 2019. 544 с.

23. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки : монографія. Київ : Альтерпрес, 2018. 152 с.

24. Вахненко Т.П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин. Київ: Фенікс, 2017. 536 с.

25. Волошнюк Н.В., Мавдрик О.О. Державний борг України та джерела його погашення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економіка*. 2020. № 18. Ч. 1. С. 50 – 53.

26. Вплив політики державних запозичень на податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України. *Рада Національного банку України*. 2021. URL:https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=81187661&fbclid=IwAR21z_Yyk9qi9uK1Az4gd05-rF5UKpnUnXATVIr36vOouoEkGKFMOIPc6tE (дата звернення: 17.03.2022).

27. Гапонюк М. А., Телятников В. М. Ринок муніципальних облігацій у США *Фінанси, облік і аудит*. 2022. № 20. С. 24 – 32.

28. Гроші та кредит: підручник / за наук. ред. М.І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2018. 589 с.

29. Данилюк М. М. Державні цінні папери як інструменти фінансування держави в зарубіжних країнах і в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2020. Вип. 6. Ч. 4. С. 203 – 206.

30. Державна служба статистики України (ДССУ). 2022. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/. (Last accessed: 17.12.2022).

31. Державний борг та гарантований державою борг. *Міністерство фінансів України*. 2021. URL : https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg (дата звернення: 14.03.2022).

32. Діловий журнал про Китай. URL : http://www.chinapro.ru/rubrics/1/16752 (дата звернення: 16.03.2022).

33. Довгопол Я. М. Воєнні облігації: українські реалії та американський досвід. URL : http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1670261-voe_nni_obligatsiii_ukraiinski_realiii_ta_amerikanskiy_dosvid_1944257.html (дата звернення: 18.03.2022).

34. Доліновська О. Я. Суперечливий характер впливу державного зовнішнього боргу на розвиток національної економіки. *Економічні науки. Сер. Облік і фінанси*. 2021. № 8 (29). Ч. 1 С. 119-131.

35. Дохідність державних цінних паперів на первинному ринку. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#2 (дата звернення: 19.06.2022).

36. Дробот С. Малий бізнес. Що варто знати? Перший аналітичний експлейнер. *VoxUkraine*. URL : https://voxukraine.org/cards/debt/index.html (дата звернення: 18.12.2022).

37. Дропа Я.Б. Проблеми та особливості формування кредитних ресурсів держави в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2021. № 8. С. 579 – 586.

38. Дупак Н.В. Особливості реалізації системного підходу до стандартизації професійної освіти. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. С. 109-124.

39. Дяченко С.А. Розширення фінансової автономії органів місцевого самоврядування шляхом розвитку ринку муніципальних запозичень. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 19. С. 110-114.

40. Економічна теорія. Політична економія / В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська. Київ : «Знанння –Прес», 2017. 719 с.

41. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О. М. Алімов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. Київ: Інститут економіки НАН України, 2015. 540 с.

42. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 528 с.

43. Еш С.М., Гнатенко О.А. Місце боргових зобов'язань України у державних фінансах. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 16. № 1. С. 195 – 204.

44. Єремейчук Р.А. Формування і структура державного боргу України та особливості управління ним. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2022. № 3/4. Т. 19. С. 16 – 19.

45. Задорожний В.П. Удосконалення механізму управління державним боргом України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №23. С. 23-26.

46. Клепка П. С. Феномен лідируючих позицій фондового ринку Китаю у групі країн БРІК. *Економічний часопис - XXI*. Київ. 2020. № 9-10. С. 11 – 14.

47. Коблик І.І. Структуризація бізнесу в Україні. *Економічний аналіз*. 2022. № 10. Ч. 2. С. 260 – 264.

48. Коблик І.І. Теоретичні аспекти ведення бізнесу: методи і форми здійснення. Економічний аналіз. 2022. № 11. Ч. 1. С. 110 – 114.

49. Коблик І.І. Зарубіжний досвід ведення малого бізнесу та можливості його застосування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2019. № 13. С. 113-118.

50. Мозговий О., Баторшина А. Світові ринки акцій: досвід для України. *Ринок цінних паперів України*. 2021. № 11–12. С. 47–54.

ДОДАТКИ

Додаток А

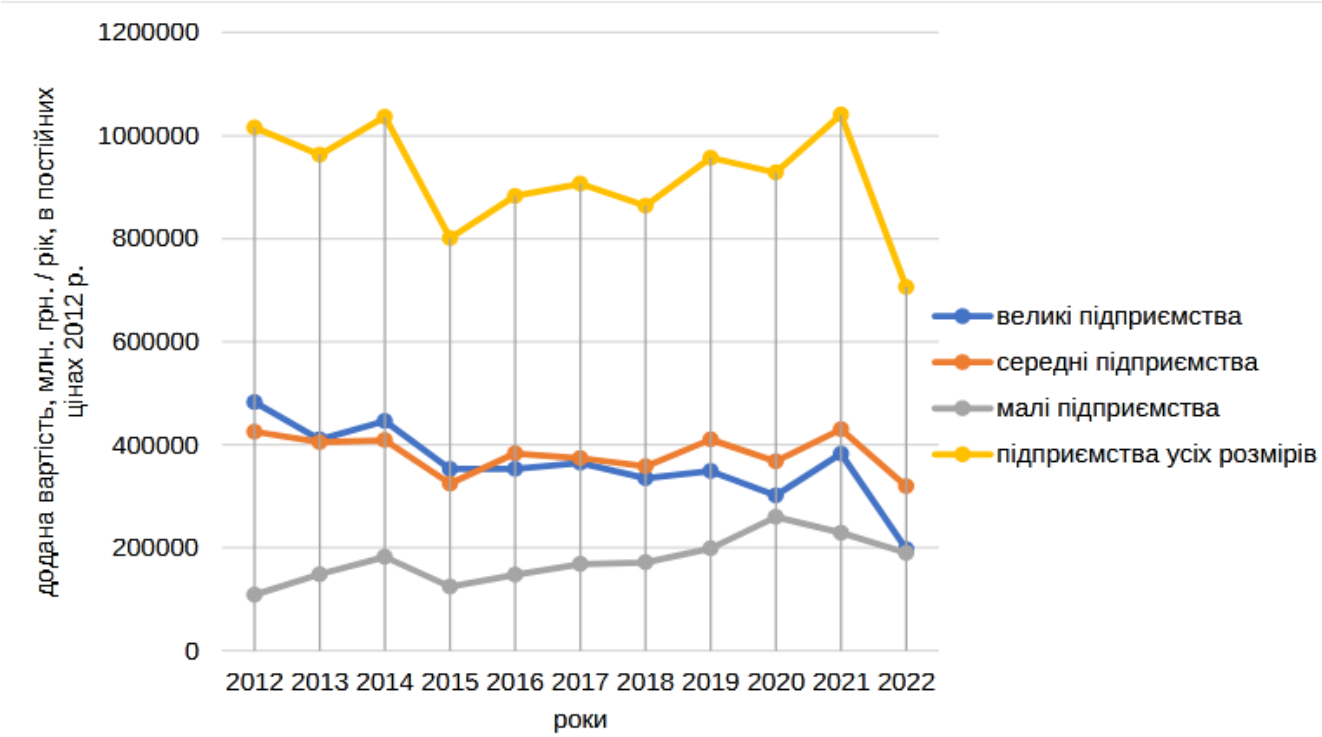

Рис. 1. Обсяги доданої вартості (у постійних цінах 2012 р.), створеної малими, середніми і великими підприємствами протягом 2012-2022 рр.

Додаток Б

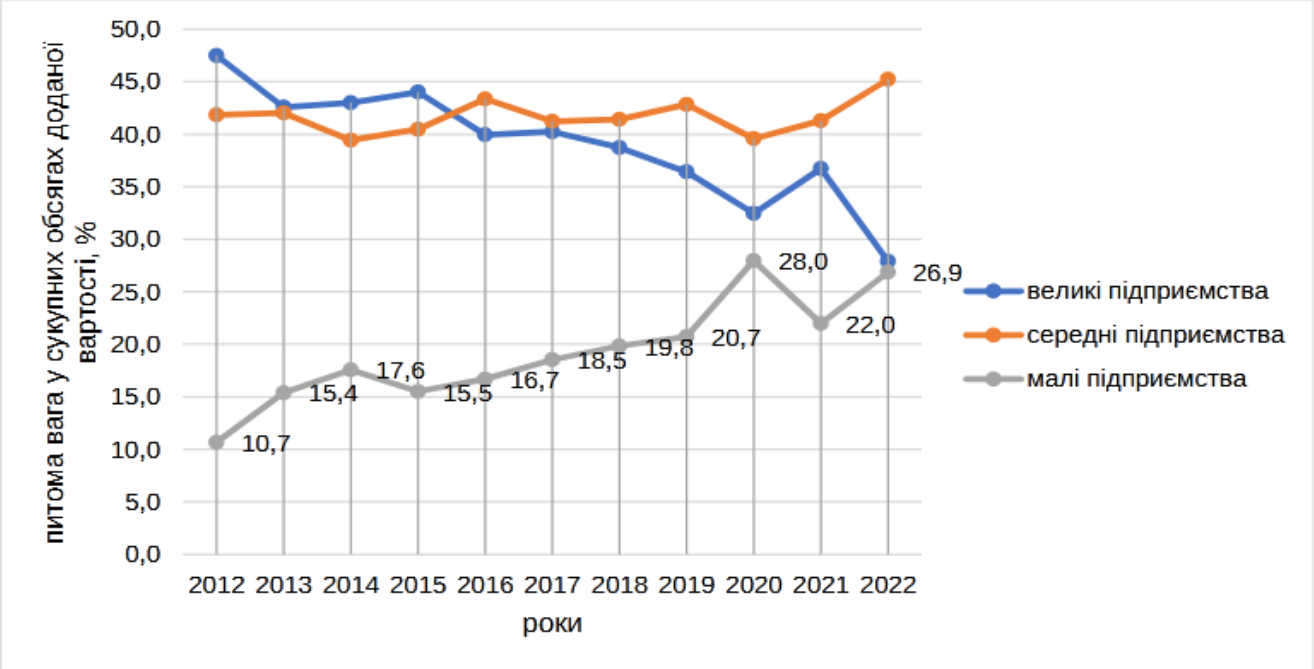

Рис. 1. Питомі ваги малих, середніх і великих підприємств у обсягах доданої вартості створеної підприємствами України протягом 2012-2022 рр.

Додаток В

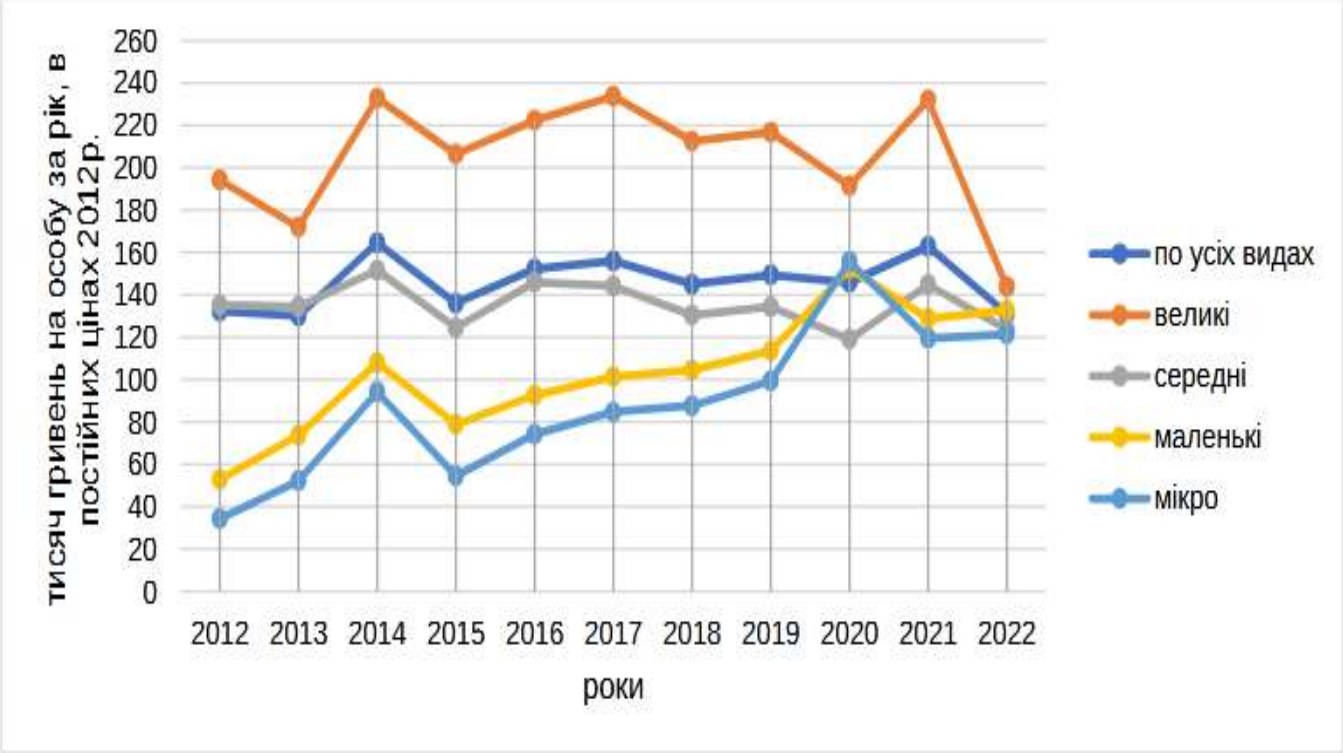

Рис. 1. Питомі (на одного зайнятого) розміри доданої вартості, створюваної мікро-, малими, середніми й великими підприємствами протягом 2012-2022 рр., у постійних цінах 2012 р.